

7-9
1970 АЗƏРБАЙҶАН

Тофиг
МАЙМУД

Уч илэ жахын иди ки, һаким мөнтөгәси тазә, жарашыгы бир бина-
ја көчүрүлүшүдү. Пенчарәндә чох ири олдурундан ичәри иштыгы нә
һавалы иди. Һүндүр даг өтөйләдә јерләшән бина кәндин һәр тәрәфин-
дөн көрүнүрдү. Бурдәдән о тәрәфдә даһа ев јох иди, уча дагып јашыл
снәси габарырды. Биһанын гарышындә сых-сых һабанды отлар бит-
мишди. Сарымтыл чичәкли јашыл кичиткәндәр лап һүндүрә талхмыш-
ды.

Чокдаы иди ки, бу мөнтөгәни һаманын «доктор Сейфи» чағырдығы
јашлы бир киши идәрә едирди. Тәһсил көрмәмиш Сейфинин чәмаата за-
рәри дәрмәсә да, хәјри да аз дејилди. О, башка кәндләрә кәдә билмир-
ди. Сейфи јаман зарафатчыл, хошмәзә, даһышмағы чох севән бир адам
иди. Хәстә үстүнә кәдәндә һәммишә ширин дилә тәсәлли верәр, ону
руландырдырды. Маһз буна көрә чәмаат Сейфи һатгында дәрјоди ки,
«о, хәстәни дилә илә сағалдыр». Өзүнәмәхсус аудиторјасы олан бу мей-
рибан иһсаный хәтрини һамы чох иһстәјирди. Сейфи вәфат едәндә бүтүн
кәнд ајаға талхды, Мөнтөгә ики ај иһшләмәди. Биһанын гарышындакы
отлар даһа да чоһалды.

Кәндә тәзә фелдшерин кәлдиндән һамы хәбәр тутду. Бир нечә күн
соңра чәмаатын көзү јухарыда—мөнтөгәдә галмышды. Сағлам бәдән-
ли, узун, гарәянмәз бир киши биһанын гарышындакы отлары јолур вә
јарғана туллајырды. Кәндә хәбәр јайылды ки, тәзә һаким «отлары јаз-
да күллә-чичәклә әвәз етмәк» фикриндәдир. Чоһу онулу бу һәвәсиә лағ
етди: «Сән сајдыгыны сај, хәр фәләк нә сајыр». Гочалар да иһанмајыб,
«кич-уч күндүк гонагдыр», «сојуғ һәлә буриуна дәрјәмјиб» дедиләр.

Даһа соңра тәзә һәкмин јарғанын кәнары илә тахтадан чәпар чәк-
дјини көрәндә чәмаат арасында фикрини дәрјишәнләр олду: «Јох, ба-

дам, бу гонаға охшамыр», «јерини јаман бәркидир», «јағни өзүңү док-
тор Сейфија бәһзәтмәк иһстәјир». Бәзиләри јелә она иһанын, гарәси-
нә дејирдиләр: «Өшиңи, өзүңү көстәјир», «көрмүрсән кәлдиндән чәнаһи
ода, көзә вурур, беләләриниң биратымлағ барыты олур».

- Колхоз сәдри һасән дағы һәкимә көмәк едирди. Тәз-тәз јанына кә-
лир, онула мейрибан давранырды:
- Рәсул, нә фикрин олса, мөндөн кызләтмә...
 - Биһаны ағартмағ иһстәјирәм, һасән дағы.
 - Уста көндәрәрәм. Архажин ол... Даһа нә иһстәјирсән?
 - Мөнтөгә үчүн бир-кич тәзә стул...
 - Ону да көндәрәрәм.

Һасән дағы деди вә көндәрди да. Ағардылдыңдан соңра биһанын
көркәми тамам дәрјишди. Ағартмағ һәким мөнтөгәсн нәһәң кәбәләң ки-
ми көрүшдү. Бундан соңра адәмлар кет-кәдә ара сөһбәтләринә сөн
тојдулар.

...Рәсул бу кәндә өз арзусу илә иһшләмәјә кәтмишди.
О, тәбиәтән гарагабағ адам дејилди; бир ил бундан әввәл беш јаш-
лы гызы өлөндән соңра хәлми дәрјишмиш, мүкәддәр олмушду. О, башы-
на кәлән мүсбәти шушмаға чалышыб, кечә-күндүз иһшләр, мүхталиф
иһшләрләр башына гатыб бир ан белә сајит дурмазды. Кәнд чәмааты-
нын һәкмин дәрјидән һәлә хәбәри јох иди.

Рәсулуң кәллийи күндөн бир ај кечди, јаваш-јаваш кәндә, алам-
ла иһснмәјә башлады. О, тәз-тәз јарғанын кәнарында кәлиб дајанар,
чәпәрдән тутуб көзү долусу кәндә тамаша етмәклән дојмазды. Ики да-
гың өтәјиндә јерләшән бу кәнд ашағыја гәдәр—Шырран дәрәсинә гәд-
әр узанырды. Ики тәрәфдән учалан гәјалар дәрәни түнелә бәһзәдирди.
Гәдәм кәһнә дарвазалары хатырладан бу гәјаларын снәси тырыш-
гыршы иди: бу гырышлар кен туманын бүзмәләринә охшајырды.

Дәрәнин сағ тәрәфиндәки дагың өтәјиндә гырмазыја чәлан даш-
дан тикилмиш икимәртәбәли мөдәнијәт сарајынын биһасы, ондан бир
аз аралыда јан-јана дузулмуш, үстү шиферли чоһлу ағ ев көрүнүрдү.
Үзбәүз дагың өтәјиндә икә «П» һәрфи шәклиндә табағы кәниш мейдан-
чалы, ағартмағ мәктәб биһасы, онун архасындан иһнә кими бир нечә чә-
пар умалырды. Кәндин ортасында тојулмуш репродукторун, мәктәб эһк-
минин, ушағларын сәсләри арасындан Рәсул өз адмын ешиңдәр, дәрһал
мөнтөгәдән чыхыб чаваб верәрди.

Ону тәз-тәз, узат-јахын евләрдән сәсләјиб чағырырдылар: «Ај Рәсул!
Ај доктор, еј!.. Оғлумуң гыздырмасы дүшмәјиб». «Сәндә баш ағырсы
дәрмансы вар?», «Бизим ушағын кәјфи јохду, вахтын варса, бир биз тәрә-
фә көл». Дағларын әкс-сәдәсы кими апајдын ешиңдјини бу сәвләре
Рәсул лагәјд галмыр, лазым олдугда узунбоғаз чөкмәләрини кәјлиңиб,
чәнтасыны көтүрүр, чағырлан јерә кәдирди. Әјини кәјлији ағартма
хәләтти әткәләри узунбоғаз чәкмәләринин үстүнү өртүрдү. Онун үзү
гырхылса да, сых, галын түкләрини јери гаңгара гәралырды. Бу да ағ
хәләтлә ујушмурудү. Јағышы, чикнили һаваларда чөкмәсн зығ-чәму-
ра батырды. Гар кими тәмиз хәләти бу заман ону чоғ тәрбиә көстәри-
ди. Кәнд чәмааты јаваш-јаваш Рәсулуң бу пијарфәсиңә өјрәшди; тәбиә-
ти даш-гәјалы, сәрт, сојуғ олан бу јердә ону башта чүрә тәсәвүрә кә-
тирмәк да мүмкүн дејилди.

Өтраф кәндләрдән һаким мөнтөгәсинә зәнк вуруб, Рәсулу хәстә үс-
түнә чағырылдылар. О да чәнтасыны көтүрүб, јола дүшүрдү. Әксәр са-
атлары ја мөңзилдә, ја да кабинетиндә кеширди. Тәзә, тахта чарпағы-
сы варды. Гызындан галмыш јекәнә јадикары—гара түклү қайыңы—
көтүрүр, бағрына басыр, гымағы јада салыб кәдәрнә дүшүнүрдү. Ахшам
саатларыны муталиә илә кеширди. Бәзән да мөдәнијәт сарајына—

Тофиг Маймуд КЕЧӘ ГАПЫ ДӨЈҮЛҮР

кинәга кедирди. Онуң янына тез-тез һәсан даҗы кәлирди. Ја нәрд, ја да шаһәт оҗнаһардылар.

Гапы дөҗүлдү. Рәсул јенә һәсан даҗыны кәлдиҗини көрүб сөинди. О, ичәри кечиб, һал-һәһәл тутау.

— Ниҗә бизә кәлирсән?—деҗә килеҗ-күзар етди.—Утайма, Рәсул. Кәлсән, шад оларам.

Рәсул һәсан даҗыны мөһрибанлыгындан мәһиуи олуб,—каләчәҗәм,—деди.—Һөкмән кәләчәҗәм.

Дур, елә инди кедәк... Дур...
Һәсан даҗы ирәд елдү, ону өзү илә евләринә апарды. Арвады, ғызы Рәсулу мөһрибан җаршыладылар. Бөҗүк отчә көзәл бәзәнишиди. Киз-таб шәкәфи, сервант, диван, дәҗирини стол, пәнчәрәләрдә түлләр, диварларда муһтәләһ шәкилләр, портретлар, јердә хәлилар... Магнитофону гулдулар. Маһни диләдәләр, чај ичидиләр... Соһра јемак кәлди. Рәсул олардан чох кеч чыхды. Ураҗиндә бир јүнкүллүк дујурду.

Икинчи ај ону колхоз идарәси јахмылыгында олан бир ева—хәстә үстүнә чағырдылар. О, кешин, баг-бағатла һәҗрини җыпысына чатанда, дарвазада дурмуш гоча бир гадын ону җаршылаҗыб салам берди. Рәсул арадын мушарәти илә һәҗәтә кечиб еванга галхды. Гоча арвад кәстәни јатаг отагыны көстәрди, өзү исе керә җағызды. Рәсул янәри хәчәндә јарашыгы, тәмиз, мүасир мебелә, көзәл хәлиларда дөшәниши отагыни сағ тәрәфиндә гоҗмуш чарпајыда, пәлтерини, јары узалы бир ғыз көрдү. Фелдшерин ичәри кирмәси онуң бахшыларында да һисс едимәди. Вазияҗетини дәҗирләмәди, һатта башыни белә галдырыб бахмады. О, архасындакы балымча сөҗәниши, дирәҗини бөјүрүндә гатланмыш ипәк јорҗана гоҗмушду. Отагда ондан башга һеч кәс јох иди. Рәсул чантасыны стола гојду, студ чәкиб, чарпајыны бөјүрүндә отурду, өзүнү ғыза тутуб хәли дајанды. Ғыз јенә јериндән тәрәпнәмәди, Рәсул сәбир етмәк, көзләмәк истади. Ваچارмады, астадан диләнди.

— Нәдән шикаҗәт едирсиниз?
Ғыз диксинди, аста-ақта чөвриләб Рәсула бахды. Ири, гара, көзләри һейрәтән кешиләнди. Рәсул горхуб керә чәкилди. Бу заман түкүрпадичи, мүдһиш «Мәдәд» деҗин чинкилтини бир сәс гулагларыни баҗырды. Ғыз хырп сәсини кәсиб, јенә һейрәтлә Рәсула бахды, күдүмсүндү. «Мәдәд, мәһиш Мәдәдм!»—деҗә бу дәфә астадан пычылдәди. Рәсул даһа ғыза баха билмәди, илк дәфә иди ки, белә хәстә илә үз-үзә кәлирди.

— Мән Мәдәд дејиләм...
— Бәс кимсән?! Ахы, сан Мәдәдә чох охшајырсан.
— Мән һәкимәм
— Һәким?! Бәс бура ниҗә кәлмисән?
— Мәһи чағырдылар.
— Ким?! Шамил, һә?—деҗә ғыз теҗәләнди, көзләриндә тыгылчым парлады—билмирәм о, мәндән нә истајир. Аһамы да јанымга гојмур. Мәнә дејир ки, сан дөһисән?! Сан алаһи, һеч мән дәлиҗә охшајырам?! Дәли онуң өзүдүр. Аһы-һаҗасы јохдур...

— Нәдән шикаҗәт едирсән?!
— Һеч нәдән... Ким сәһи чағырдыса, кет-ондан соруш.
— Нә јаман ачидиллисән. Мән ки, сәнә пис сөз демәдим... Истајирәм ки, сәнә көмәк едим.

— Көмәк?! Нә көмәк?! Алаһа шүхүр, һәр шејим вар. Мәһиш үчүн Мәдәд һәр шеј алыб, һәр шеј... Сан кимсән ахы?..

— Ким олдуғуму бајаг дедим.
— Чык кет бурдан... тез... Һәкимдән зәһләм кедир, ону көрән көзүм јохду...

— Адам гонаҗы белә җаршыламаз.
Рәсул ајага галхды, ғызыни деләри сөздән пәрт олса да, буна аһәмиҗәт әвремәҗә чалышды.

Ғыз сусмуш, башыни әниб голлары үстүнә гојмушду. Онуң ијирми үч, ијирми дөрд јашы оларды. АҒ, солгун үзү, шабәлиди сәмләри варды. Бајаг бирсондә јангаллары ғызырмышды, инди бу ғызәрти солуб кетди. Рәсул нәзаләм галыб, чантасыны көтурду, җаныдан чымак истајәндә јенә ғызыни ғышҗартасыны ешиләб дајанды: Ғыз ири, кешин ачылды көзләрини ондан чөкмәҗәрәк—«Мәдәд!»—деҗә јалварыр, ону керәҗә, јанина чағырдылар. Рәсул она тәрәф узанмыш, истраҗән, аҒ елдәҗә, мәлүл-мәлүл јалваран көзләри бахды; һеч нә демәдән һәҗәтә чыхды. О, башасынында илә илә чағрылдыгындан бөрк сарылышыды. Өзүнү элә алыб ирәли јериди. Гоча арвад Рәсулу көрчәк—«Нәчәдир, агрын алым!»—деҗә чаһаб көзләмәдән давам етди:—Она көмәк ет, урбанын олум, гој јахшылашсын. Јазыгы, әмүрүндә хош күн көрмәҗиб. На белә иди, дүшдүк! Аһан-заһан бирчә ғызым вар, о да ки, бахтигара чыхды. Мән башына күл төкүмш, һеч билмирән нә едим?!

— Мәдәд кимдир, ај ана?!

— Мәдәд онуң әриди, оғул. Тәзәчә евләнмишдиләр. Беш ај оларды, Шир кимн оғланды. Бу кәндә бирчә оғулду. Тәк бу кәндә јох, елә бүтүн бу дағларда. Һәмниңи даһыла чағырды. Елә икид дунҗази бир дәфә кәләр, бир дәфә! Елә сонни кими уча боју варды. Јап сәнә дә охшајырды. Биринчи дәфә сәһи көрөндә урајим атланды, елә блядн Мәдәдди... Оғул, гулаг ас, о јазығын башына көр бу дағларда нә кәлди. Дејирләр, олачәҗә чарә јохдур, бу сөз дүздү, бала... Ғәзә елә кәтирди ки, дилым вармыр нағыл етмәҗә... бу көрдүҗүн дағлар вар һа... ова кәдәндә... Бир дәфә тышда...

...Ғалын җар јағмышыды. Елә җалын ки, евләр, чағырлар, јоллар, нәләр җар алтында галмышды. Аја јериндән галханда Мәдәдин чарпајысыны баш көрдү, тез-тәләсиқ кејиниб даһлизә чыхды. Мәдәдин күркү, түфәнки асыҗада јох иди. Демәли, ова кетмиши. Мәдәдин ова кетмәси ади бир иш иди, аичаг нәдәнсә бу күч Айнаја тејри-ади көрүндү. Чәлд јујүрүб чөлә чыхды. Һеч кәс көзүнә дәјмәди. Мәдәд, көрүнүр, чохлан кетмиши.

Јајда кәндин арасындан, чајлагдан кечән бир чығыр, дағын уча зирвәләринә доғру узанырды. Инди чығыр көрүмәз олмушду. Ајна дигәтлә баханда һәмни чығыры јериндә гоша ләпирләр көрдү. Бу ләпирләр узаныр, дағын архасында итирди. Ајнанын о күзү сәксәк илә башлады. Күиорта үстү наһаһатчылығы даһа да артыды. Тез-тез чөлә чығыр, даҗаныб ләпирләрни итдиҗи уча даҗа бахырды.

Ахшамә јахны, һәлә һәва җаралмамыш, ағапач дағын јухарысында бир җаралты көрүндү, онуң элларини ачмасы вә һарај чәниб дөһишәтлә ғышҗармасы бүтүн кәнди јериндән галдырды. Бу мүдһиш сәси ешиләндә Ајнанын ураји санчды, һеч нә дүшүнмәдән өзүнү бајыра атды. Чајлаҗа тәрәф гәчди. Тәһкифәс һәлдә даҗаныб јухарыҗа бахды. Ким-ниҗи һәлә мәлүм олмајан адамын верачәзи мүдһиш хәбәри ешитмәҗә һазырлашды.

Елә бир үраји бағачкадан һәр шеји һисс етмиши; һәҗәманла дејүчүрдү. Бирлән «Мәдәд» кәлмәсини ешиләндә бүтүн дунја көзләриндә галдыды. Диз үстә үрәк чөкдү, эллары илә башыны тутуб ғышҗармақ истадиси дә, баҷармајыб һөнкүрү илә ағлады. Адамлар төкүлүшүб кәлдиләр. Дағдан еһиә адам чобан иди. Мәдәдин јасты гајадан сүрүшүб учурума дүшдүҗүнү, җар галағы ичидә иҗна кими итдиҗини сөјләрди, горха-горха, әсә-әсә бу һадисәни растына чыхына даһышырды. Чәванлар чәлд һадисә јеринә кетдиләр, ахтардылар, һајладылар, ғышҗардылар.

лар, ачыг Мәдәди тапа билмәдиләр. Учурум елә дәрин, көнш вә бөжүк иди кәс, көпүкләнә үмәан кимг көрүндүр.

Айна бајалмышды, өзүнә көләнә чаванларын далычга гәчмәш, ләкин тутуб зорла керияг тајтармышдылар. Кечә јенә күчлү гар јаммишды. Сәһәр тездән Айнаын Мәдәд кедан чыгырла дага тәроф јолландыгыны көрүшүдүләр. Айна јыхыла-јыхыла, чәтинликлә дага чалхырды. Мәдәдин дүниәки ләбирларно гар долса да, јенә јери ајдычга назарә чарпырды. Дүниә чаванлар вә ләбирларо итирмәкк үчүн башга сәмтдәгә кечиб кетмишдүләр. Айна ајгаларыны ачыг бу ләбирларо гојмага чалышарды. Јахшы ки, Айнаы көрүшүдүләр, јохсә јени бир фәчигә баш вәрә биләрдн. Ону чох чәтинликлә керияг тајтармышдылар...

Индг Рәсул Пәрвин арвадын бу сәһботини дивлядикчә көрдәләнди:
— Бәс Мәдәд тапалмады, ана?

— Тапалды, оғул, тапалды. Бир нечә күндән соңра... Нә олсун ки... Фәләк өз ишини көрүшүдү. Нәр күнш бир чаваны гулугуру тахтаја дөндәрмишди. Ен, дәмәккә гуртармас. Бичарә тизә о ихтдан өзүнә кәлә билмир, дәли кимидир. Дејрднн, бары Айна әр евиндә хошбәт олајды, ахы о ушалыгыда чох өзүјгәт көрүшүдү. Мән... бир үзү кәлип, бир үзү тизә галыб ону атасыз бөјүтүшәм... Јарым, јарытох... охутмушам... Институту битирләнән соңра өз охуңдуғ мөктәбә дәрә дә дејрдиң... Мәдәд күнш бир оғлан ону сөкмшди. Инди бүтүн арзуларымыз үчүб дағылды. Чүңдәри јанмышларын көзүнә иши батсын. Елә дејриднәр ки, Пәрвин арвадын улдузу доғуб. О гәдәр дедиләр ки, улдузум батды...

— Бәс Шамил кимдир, ана?
— Онуң адыны јанымда чокмә, оғул. Ити көрүм, гурду көрүм, ону көрмәјин. На билнм, һансы дәрәдән чыгыб кәлиб. Мәдәдин бачасыны алыб. Ај оғул, Мәдәдин өлүмүндән үн ај кетмәшини кәлиб онун евинә јидәлиниб. Гызмыны ағ күнүңу јара ејләнб. Дејрәм ки, Айна, дур кәл, мәнн евинә, о мурдарын јанында галмасданса, јағыш, јанымда отур. Мәнн дә јахшыа гојмурлар. Нејләмишәм онларә? Анасыјам да. Јахшы, гызын јанына мән кетмәјин, бәс ким кетсин, һә, ким?

Рәсул ону сәбирлә динләди, соңра Айнаны ағыр хәстә олдуғуну сөјләди. Тезликлә хәстәханәја апарылмышыны хәһин еләди. Пәрвин арвадын дәрди ачылды:

— Бир дафә шәһәрә апармышдылар, бир нечә күн хәстәханада сәхләдиләр. Дурш кәтирмәди, гаҗыб евә кәлди. Даһа кетмир ки, кетмир... Сондән әвәллик һәким да о гәдәр чалшыды ки... Јазыг Сәјди дән әлдән дүшүмшүдү. Иши, пешоса ону дилә тутмаг иди. Рајонда да бахшылар. Кағыз-кугуз вар, олары да көтур. Балка сән олам еләдин. Аллаһ мәнн өлдүрән, ону сәһәтсән. Гызы белә көрдәд дөзә билмирәм. Бағрым јаныр, елә бил снәмдә түстүләнә көсөв вар...

Рәсул дәрди анаја тәсәлли верди, ширин сөзләрә өзү овуңдурду. Әлиндән кәлән әсиркәмәјоҗини сөјләдә бу Пәрвин арваддан ағылыб мәнтәгәгә кәлди.

Ләкин мәнтәгәја чатмамшы, ону елә јолдача башга хәстәнн үстүнә чагырдылар.

Хәстә ләп јахын кәлдә иди: Рәсул пијада јола чыхды. Тәрселикди, һавә тутуи иди, көлдә булудлар сүзүрдү. Јағыш көвләшилди. О, сүрәтлә ашагы ениб, Шырран дәрәсинә чатанда дәрәнди: уча сәјалар азамчә јанә әјлимишди, сәјаларын дөби илә һүңдүр ашырма доғру бир чыңгар узанарды. Күңүң-күңүңгә чагы бу чыңгарла кәлдәдә адамны һәлимә басырды. Он ири таја парчасыны снмшш кимг чатлағ јери варды вә јухарыда елә дурмушду ки, санки бу дөнгә учачагы. Рәсул бу јердән еһтијатлә өтүб кечди. Ашырыма галхды: бура дашилә-тајалә јер

иди, Габага кечәндә тарышымыда бөжүк бошлуғ ачылды. Јасты бир таја ирәлигә чыкмышды. Рәсул онун үстүнә галхыб, әтрафа бахды вә дурдугу јерин чох уча дал олдуғуну көрдү.

Ашагыда Гајаләти кәнди јерләшвди. Еаларин көбәләк кимә дамларын, бағ-бағат, јоллар, көләм ақилмиш бостан, сансары бичәкчәләр нәзәрә чарпырды.

Рәсул әтрафа баха-баха јолуна давам етди. Кәндә чатаб, хәстә олан еви сорушду. Дәрһал ишан вердиләр. Адам боју галхмиш дәш һасарын јаны илә ирәлиләјиб, ири дәрвазаның јанында бир чаван көрдү. Һүндүлдүк, гарајаныз чаван габага кәлиб, әлини узатды:

— Хош көрдүк, доктор!—дејә ону ичәри дөвәт етди.

Гапынын бир таја ачыг иди. Рәсул һәјәтә кетди, чаван да онун даһымча кәлиб деди:

— Таныш олағ, доктор. Мәннм адым Нејдәрдиң. Хәстәләнән бизим достумузду. Дүнән сағ-салямат иди, бу күн вәзијәти пәсди.

— Һарада ишләјәләр?

— Фермада... Чобандыр... Ашагыја, тшылага кетмәја һазырлашырдыг, Бирдән...

Отага кетдиләр. Хәстәннн үстүнә гызмызы үзәү јорған салынмышды. Башыны зуапсон мутәккәјә гојмушду. Рәсул ону музјинә етмәјә башлады. Һәрәрәти чох иди, тез-тез чанына үшүтмә кәлирди.

— Сүмүкләрини ағырырмы?

— Ағырыр, доктор, бәрк ағырыр, елә бил снмиң.

Јенә бир-ики суал верди, хәстәлијин әвәл нечә башлавыдыгына әрәнди. Рәсул чобанын бруселјоз хәстәлвијинә тутулдуғундан шүбһәләнди. Нејдәрә деди:

— Ону хәстәханаја апармағ ләзимдыр. Ләп тез... Дурмајин, елә бу дөнгә апарын!

Нејдәр әл-әјага дүшдү. Гөншүдән кимсә чагыртдырды. Ичәри бир нечә хошан кирди. Хәстәни кәјиндирәнә гәдәр Рәсул чобанларла сәһбә етди. Бу заман колхоз сәдри Һәсән дајы да кәлиб чыхды. О, арыг, көдөк, чәлд һәрәкәтли, орта јашлы бир адам иди. Илк бахышда ону ади, сывран адама бәһәтмәк оларды. Кәјини дә башгаларынын кәјининдән сөшилмирди. Чәһрајы рәңклик кәјнәји варды. Бүтүн дүмәларни бағларды. Һәтта ишти вахтларда да ачмазды. Үстүндән баһала, ләкин бир аз әзик костюм кәјрәди. Чох садә вә мейрибан иди. Кәндә тәкчә бөжүкләр јох, ушағлар да Һәсән дајыны чох сөвирдиләр. Онун ады һәрмәт вә еһтирам рәмизә чеврилмишди. Рәсул Һәсән дајынын сәдалијини вә мейрибавлығыны чох көрүшүдү. Колхоз сәдри ирәли кәлиб үзүнү Нејдәрә тутду:

— Бу нә һәкәмәди, Нејдәрә?

— Хәстәмиз вар, Һәсән дајы, доктор кәлиб.

Рәсул онунала көрүшдү вә деди:

— Вәзијәт јахшы дејил. Мән бруселјоздан шүбһәләншрәм.

Һәсән дајы фикрә кетди. Бу, онда адәт һәлима кечмишди. Мүһүм бир һадисә оландә әвәлчә белә фикрләшнр, соңра чәлд ишә башлајырды. О, отагда бир аз вар-кәл еләндән соңра Нејдәрә јахылтшыды, тапшырыг верди, өзү исә гәччи һара исә кетди.

Хәстәни апардылар, дәрһал зоотехникни даһычә адам көндәрдиләр. Кәдән гајыдыб деди ки, Шамил ики сәвәтдән соңра кәләчәк, иши вар, һаманын ганы гаралды. Колхоз сәдри рајонла да эләгә сакламышды, Шамил чох кеч кәлди, атдан дүшән күнн чилону чобанларә верди, өзү габага кәчди:

— Хош көрдүк,—деди,—үзүнү Нејдәрә тутду. —Нә һәј-хүј галдырмышыңыз? —На олуб белә?

Шамилин сәкит, әрхәјин, лагәјд көркәми варды. Рәсул она бахды.

Шамил гара, мил-мил костјум, ај көңкө көјмөш, ала-була галстук тахмышды. Ёждар абылатты даанышанда о, иштейа илө гымышды, һөкүмөтү нәзар салыб, сәјмәзәни, еттинәсә јанындан кеңди. Өз әмирәндәшнә көстәрмөк үчүн кур сөсәдә деди:

— Ону хәстәлијини мал-һарадан кечдијини демәјә һәлә һеч көшн әһвәдә әсәс јохдур.

Ҟејдәр:

— Бирдәһ һејванларда да бу хәстәлик тапылды, онда нечә?— дејә астаһ сорушду һә һәрмәт алаһәти оларәг Рәсула бахды.

Шамил гејләнди, һирсә даһа бәрәктән сөјләди:

— Бас биз тәјик? Јәни һејванлар хәстә олду, биз билмәдик. Елә шеј олмаз.

Рәсул дәмәди:

— Һәр һәддә чобана бу хәстәлијини һарадан кечдијини өјрөмәк ләзимдир,— деди.

— О һәмшә хәстәдир. Мән көзүм ачандан ону хәстә көрүшүм.

Көрмүрән, ајар үстә гултуру гуруубу...

— Буна ләгәд јанәһәм олмаз.

— Ләгәд... Ләгәд... Ахы сиз хәмсиниз? Нә билдiniz ки, чобана бруселјә хәстәлијини вар? Нә, нә билдiniz? Һәлә индијә гәдәр бир көнд фелдшерини һәр јерә бурунуу сохдурну көрмәһшдиз. Кедиз, ијәнәшәи бурун, башгаларының иһинә гарыһмајын...

Рәсул сәкитчә деди:

— Сизә ғышырмамағы мәсләһәт көрүрәм. Мәнним борчум хәстәјә баһмагдыр. Сиз һәр шеј өјрөмәк, јохламаг әвәзинә...

Шамил онун сөзүнү кәсәб:

— Мәнә дәрс вермәјин,— дејә бағырды.— Јох бир... һәр јолдан өтәлини сөзү илә дуруб-отурмағым галмышды.

— Мән јолдан өтәп дејиләм. Чобаны бруселјә хәстәлијинә тулдуғунә әһинәм бу бунун дузлүјүнә һәјәтләмә чаваб вермәјә һәзырам.

— Бәһ-бәһ... «Һәјәтләмә»... На әһитә сөзләрдир... Елә әсәс кедиз хәстәни дәлиһчә, онун дәрдинә галын. Мәнним мал-һарамла иһин олмасын. Мән дә зоотехникәм, өз иһинә өзүм чавабдәһәм. Гуртарды, кетди. Хоруз јох иди, сәһәр ачылмырды? Үч күн дејил, кәндә кәлиб, өзүнү көстәрип, тәзә аырх гојмаг истајир...

Рәсулуи сәбир кәсәси аһыб-даһыр, аычәг дәмәр. Шамилни мејдан сулаһасына сојутанлыгыла сәр етмәјә чалыһырды. Шамил һәддини аһды, әлини јола тәрәф узылды:

— Кәдә биләрсиниз!— дејәндә Рәсул даһа дәмә билмәди. Бир аз габага кәлиб, онун өһүндә дајанды, һифрәтлә деди:

— Һеч јана кетмәјәчәјәм!

— Мән дедим ки, сизә даһа өһтијәк јохдур. Кедиз.

— Кетмәјәчәјәм. Рајондан һөкүмләр кәләнә гәдәр һеч јана кетмәјәчәјәм!

— На, һөкүмләр? Јохсә әләмә чәр чәкисиниз?

Ҟејдәр вәзијәтин кәсәкин шөкил алдығыны көрүб һәјәчанланды:

— Һәсән дајы көндәрәб.

— Һәсән дајы... Һәсән дајы...— дејә Шамилни гәзәбдән рәнки ағарды.

— Бу фелдшерини фитвасы илә... Онун, аычәг онун...

— Бу заман рајон бајтарлыг мәнтәгәсиндән вә хәстәханадан һөкүмләр кәлилдәр. Баш һөкүм хәусән илә ачығылы вә һәјәчанлы иди.— Бәлә шејә зарәфәт етмөк олмаз— дејиди. Шамил сусушун, гаһ-гаһына сәлләјиб, бир көнарда дурмушду. Вајаткә әһлисындан әсәр-әләмәт галмамшыды. Кәлән гонаглар онун абырыны әтәјинә бүкмәјә башладылар. Һөкүмләрдән бири сорушду:

— Ај Шамил, ијә бәлә сәһланкарлыг едирсән?

О, бајатдан өз күнаһыны өрт-бәсләр етмәк, сүрүдә олан хәстәлијини һәј-күј сәлмәдән, тәз-тәләсиқ аралдан галдырмаг, јох етмәк истајиди. Олар ки, фелдшерини бурадан чыхыб кетмәсина чалыһырды. Ахы, бәлә иди. Јахшы шәрәитин, һәр чур тајғының јарадылдыгы бәлә бир ивәсан бу хәстәлик тәсәдүфи, кечини бир иш олса да, Шамилни ад-сәһна, мәмәзлөгә вуруб, ғылгырмазы олмушду. Ҟејдәрә тәрәф кәлиб, онун јәһидә дурду. Азычәг әјлиб, үрәјини чобана боһалтды:

— Һәмә бир фелдшерини сөзүнә нечә иваныр. Елә бил о, профессордур. Ја да бизим назирликдән кәлимиш нумәјәндә... Бу, һардан кәлиб чыхыб, тәһнәјиб әләмирсән? Нә эти ачы адамдыр!

Рајон бајтарлыг мәнтәгәсидән кәлән һөкүм бајат вердији сулаһа Шамилни еттинәсәз, ләгәд јәнәшдигыны көрүб әсәбиләнди, ону јанина чәғырыб сорушду:

— Ијә сулаһма чаваб вермирсән?

— Ешитмәдим.

— «Ешитмәдим, ешитмәдим». Әлбәттә, икин ешитмәзсән. Чүнки хәјринә дејил. Вахтында һәр шејдән хәбәр тутмаг, тәдбир көрмөк әвәһинә сәһланкарлыг, еттинәсәзлыг едирсән!

Колхоз сәдринин сәрәнчәмы илә сүрүләри муәјимәдән кечирмәјә башладылар. Рәсул чантасыны көтүрүб һәмә илә худәһәфизләшди, бу заман көзләри Шамилни нәзәрләри илә гарыһланды. Онун көзләриндә иштейа, ришкәнд вә гәзәб долу бир ифадә јанырды. Ҟејдәр Рәсулуи дәлиһчә кәлиб вә ону чәғыра гәдәр өтүрду.

О, кәдәр ичиндә гајыдырды. Шамилни тәһтири јәһинә дүшдүкчә әсәбиләшди, буну хәјялиндән гөвмәгә чалыһырды. Һеч вахт өз сәһнәгә һаггында дүшүнмәмишди. Һәвәслә иһләмиш, сәһнәтин севмиш, иһсанлардан һәмшә һәрмәт көрүшүду. Бәс инди? Шамилни ачы сөзләринә нә ад вермәк олар? «Ади фелдшер!» Ифадәјә бах! Рәсул почталјонларын чантасына бәнзәјән чантаны кәздирмәкдән һеч заман утанмамышды. Инди дә утанмырды. Өз сәһнәти илә әләгәдәр фикирләр дәләбәл бейниндән кәлиб кечирди. Фелдшерлик кичик сәһнәдир, чөк кичик... Аычәг шәрәфлидир, јахшыдыр, һөчбибди! Рәсул өзүнү һөкүм ағдан аырмаг истәмәди. Дүшүндү ки, индикни вәзијәтдә даһа чөх о «тәһли јардым»ә охшары. Елә фелдшер кәнд јерләриндә бир нөв машыны сиз «тәһли јардым» демөкдир.

Бу фикирләр ичиндә кәндә чатды. Јаваш-јаваш ахшәм дүшүрду...

Бир нечә күн сонра Рәсулу јенә һәмнин кәндә тәһли чәғырдылар. О, һәм гәччүбәнди, һәм дә һәјәчанланды: «Керәсә на һәдисә бир өрбөб? Балкә рајона кәдан хәстәјә бир шеј олду?» Дәрһал јола дүшү.

Биринчи дәрә кәдрәкән әлудәнклә вә һејранлыгыла бахдыгы мәнәрәләрә иңди биканә иди.

Кәндини кирәчәјиндә ону тәһш бир чобан гарыһлады; Ҟејдәрини гәһләтән хәстәландијини сөјләди. Дүнән күчлү јағыша дүшүшү, бәрк сојуламышды.

Ҟејдәр кәнд мүәллиминин евиндә, һикелли чарпајыда јәтирды. Рәсул иңәри кирән кими о, баһына галдырыб, бәлиһчә дирәскәлди.

Елә бил һеч хәстә дејилди. Е сәһибә— муәллим килејләнди:

— Зорла јәтирмишыг, доктор... Һәрәрәти јүксәкдир. Өлчүшүмәм, 39-дур. Елә тутуб ки, мәнә күпә гојун. Күлүшүмәм. Һеч иңди күпә вахтыдыр?

— Мән дүз дејирәм,— дејә Ҟејдәр бир аз да галхды,— күпә гојун, көрүн сәһәр диндири адам олурәм, ја јох...

Рәсул күлә-күлә!
— Елә шеј Јохдур.— деди.— Инди күпәни тамам башга дәрманла
эвә элчәјәм.

— Дәрман! Мән әврумда дәрман ичмәмишәм доктор. Чәми-чүм-
ләтәни бир доға ијио вурулар, вассалам.
Һејдур сағлам кәч иди, арыг олмасына бахмәјарат эәләли гол-
лары варды, кәзләри од кими јанырды. Һәким ону мујинә эдиб,— өзүни
бәрк суға вермисән,— дејә чантасына алды.

— Узу үстә узан... Күрәјиң «күлә» тоҷам.
— Күпә?! Јохса чантада да күлә олур?!
— Олур, олур... Ачмаг бир азма фәриг вар. Бу күпә дејил, кағыз-
дыр. Чох хејрилдир. Моңа габда су вериң.

Касала су кәјрилдир. Рәсул үстүнә «гордиснисә» јазылмыш сары
рәңкли кағыз парчаларың суја салыр, кәзләрини Һәкимдән чәкмәңи
Һејдурин күрәкләрини јанышдырды. Ејни заманда бу үсулуң хејри-
дән данышарды. Ишини гуртарыб, јорганы онун үстүнә салды:
— Једдә-сәккиз дөгигә кәзләмәк ләзимдыр.— деди вә мүәллимин
јанында отурду.

Рәсул отага көз кәзлдири, диваның јанында бир нечә рафли, һүн-
дур китаб долабында бәдин китаблар үстүлдүк тәшкит едирди. Бурада
Вағиф, Сабир, Чаббарлы илә јанәш Симоновун, Фәлкернин, Уйлсонун
на башгаларының китаблары көзә дәјриди. Сөһбәт башланды; марә-
ли, чанлы бир сөһбәт. Рәсул данышдыгча бөјүк отагын тапы тәрофин-
дә тојулмуш буфет, буфетин үстүндөки ики бултур ваза бахырды.
Вазалара күл эвәзинә ики гуш далаји тојулмушду. Бу узун, гара ләләк-
лар вазалара чох јарашырды.

Бирләи Һејдур: — Аман, күрәјим јанды,— дејә килејләнәндә, Рәсул
чәлд саата бахды, вахтын тамам олдуғуну көрүб, кағызлары кәтүрду.
Һејдур деди:

— Сағ ол, доктор. Кәрәк хәчәләтиндән чыхам. Чичәк кәндиндә јаш-
ајарам. Моңа оңаг кәлиң.

— Миннәтләрам, Һәр һалда, өзүмүдән асылы олмадан көрүшә
биләрәк. Бу, даһа јакшыдыр...

— Гисмәт олса, әлбәттә јакшыдыр...

Үч күн сонра Рәсул тәһна сөјүд ағачының јанындан өтәндә тышгы-
рыг ештин. Сәс јухарыдан кәлдири. О тарафа доғру јүүрду. Таныш
һәјәтә јакшылашманда, даһа ирәлигә кетмәди: Ајна һәјәт гапысының аҗы-
нында дајанмышды, гәзәбиндән, һилдәтнән титрәјир, јангалары од
тутуб јаныр, һирсәлә этрафына бахырды. Анасы Парвин арвад бир аз
аралы дајанмышды, гунағанда бир дәстә пал-палтар тутмушду, дигиб-
данашмандан ачы-ачы күлүмсүнүрду. Һәјәт гапысының о бири тәра-
финдә Шамил дүрмушду; чөпәрдән гәзәблә нә исә атирды. Парвин ар-
вад әјлиб кәтүрду. Ајна нә дедисә, Шамил һирсәлди, јүүрүб
чәлд чыхды, кәлини үстүнә чуммаг истајирди ки, Рәсулуң
јанындан тәрәнлиб јаваш-јаваш кәлдириңи көрүб дајанды. Дишләрини
бир-биринә сыхыб, дүјүмләнишкә јумруғларыңа гәзәблә һавая сикә
ләди,— «ләләт шейтан» — дејиб кери денду. Ајна кәзләнилмәдән уң-
дан гәһгәһ чәкди. Рәсулу көрүб дәрпәл дајанды, чидиләшди:

— Доктор, — тәрибә, малаһәтли, јумшяг сәслә она мүрачәт етди,
— јенә сизи чағырылар?!
— Јох, Ајна... Мәни һеч ким чағырмајиб.

— На эвәб сиздән!
Рәсул бир ән дүрүхду, сонра чәлд өзүнә ола алды.

— Кәндән кәларам, Ајна. Мәнтәгәјә кәдирәм,
— Бәлә дә, доктор... Мән даһа бурада јашамајачағам вә сизә дә

эзијәт верән олмајачағам...

— Олмаја говурла?!
— Мәни һеч кәс гова билмәз. Өзүм кәдирәм.

Ајна сәсиңә-сәмирсиңә Парвин арвадны јанына дүшүб онула кет-
ди. Шамил һәјәт гапысыңа өтәндә һадисә Рәсула бахды: Бу ити, кәс-
кин бахышларда кизли бир мән'на варды. Рәсул Шамиллә кичини доға
иди ки, үз-үзә кәлирди. Һәр ики көрүшдә мүбаһисә доғмуш. Шамил
она дүшмәңсәниңә јанашмышды. Бу, Рәсулу һејрәтләндирди. Ејни
заманда бу бахышларда кизли мөкәри дүүрду. О, чыхыб кетмак и-
стајирди ки, Шамилин сәсини ешидиб дајанды.

— Бу јурун...
— Кәндә фәлшер ишләмәјә кәлмисиниз, јохса...

— На дәмәк истајирсиниз!
— Кәдин, јериндә сәжит отурун, сизи вәкил тутмајылар. Ајна-
ның бу евдән кетмәсиниңә сизә һеч бир дәкли јохдур. Наһаг гарышыр-
сыңыз. О күниң һаг-һесабы унутмамышам.

— Мән ки, һаглы идим...
— Һаглы! Бәс мән... Тәһмәт вердиләр... Јағлы тәһмәт... билдн,
эсини һаглы олмағын мәня баһа отурду...

— Һәлә јакшы гуртамсыңыз... Башга чүр дә ола биләрди...
— Бура бах,— Шамил ирәли кәлди, һирсәлә, гәзәблә ону сүздү. —

Дөсим ки, јолуңла дүз кет... Бир дә...

Рәсул өзүнү күчлә сәхләјирди. Шамил исә һәддини ашырды. Бу
заман Һәсән дајы көрүндү, о, күлә-күлә јакшылашыб:

— Бу, нә мүбаһисәдир?!— деди. — Ајна дејилми?!
Шамил бирдән-бирә елә дојриши ки, буна Рәсул һејрәт етди. Һәсән
дајаныңи элини күлә-күлә сыхды, мейрибанлыгта ону евә дө'вәт етди.

Һәсән дајы она тәшәккүр едиб, Рәсулуң голуна кирди. Барабар кет-
диләр. Шамил азма пәрт олду, гапыны зарбәлә чырыб һәјәтә кирди.

Кәлхәз идарәси јанында Һәсән дајы илә көрүшүб ајрылан Рәсул, јаваш-
јаваш мәнтәгәјә доғру кетди вә сонра баяғкы һадисәни бүтүн
тәфсиләти илә өјрәнди.

Ајна әр евиңдән көчүб аңасыкәлә кәдирмиңи, Балдызы илә сәләш-
миш, араларында дава дүшүмүшдү. Шамил дә арвадының мүдафи етди-
рилдирдә баяғкы мәр'әмә баш вермиңди. Кәнд чамааты Ајнаја һагг га-
пандырдылар: «Өз доғмакә евиңдә ону күнү-кувараны јохдур, балам.
О ифритә елә етди ки, јавыг чыхыб кәлсә олсун. Мәгсәдиндә дә чәлди,
һеч нә көтүрмәјиб, һәр шеји гојуб кәдиб. Пал-палтардан башга, Еһ,
чохбөхт иди, күнү гара оладу. Јакшы дејилбәр: «Јетимин күнү доғанда
булдулар чакнашар».

Рәсул рајона кетди; поликlinikада кәнд Һәким вә фәлшерләри-
нин ајда бир доға кечирилән тибб-јығынчағында оладу. Јығынчағдан
сонра эсәб Һәким илә көрүшдү вә Ајна һаггында онула сөһбәт етди.
Һәкимни ағыллы, дүшүнчәли кәзләриңдә һәлимлик, мүләјимлик дүју-
лурду. О, долу бәдәлиңи, көк бир адам иди, ағыр, тәкмиңли һорәкәтләр-
ни варды. Һәмишә кабинетдә вар-кәл етмәји севәрди. Рәсулу сабирлә
дишдә, хејли сүкутлан сонра деди:

— Ајнаның иңдики вәзијәти тәкчә фәчнәнин нәтичәси дејил...
— Бәс нәдир, доктор?!
— Ур хәстәлијиниң дә тәсири чох олуб...

— Ур?
— Бәли, бәли, һејрәт етмәјин... Ајнада һәлә гиз вә вахтындан белә

хәстәлиб олуб. Сонра да фәчнәли һадисә баш вериб. Бу, она күчлү тә-
сир кәтәриб. Руһи сарсыңты, эсәбләриңи позулмасы...

— Һәрдәһбир өзүнү итирир, тамам итирир...

— Бу, өтәри шеңдир. Тәдриячән кечиб кедәчәк. Айнаја мөһкәм сәкилик лазымдыр. Дипчлик, истифаһат өз мөһкәмчәк. Мон ону умидна хоста һесаб етмирам.

Рәсул һәкинни үр хәстәлији ила әләгәдәр сөһбәтләринә мәрәтлә гулар әсди. Бу хәстәлик әвәлләр бу дағ рәйонунда чох جایлмышиди. Чинди мубаризә апармаға башладылар. Раһта Бақыдан, үр диспансериндән дә бир неча һәкнм кәлишиди. Кәндлори кәзмиш, хәстәләрлә көрүшүшү, онлар һәр чүр көмәклик кәстәрилмишиди. Бу илаге рәйон һәкнмләринин дә фаалијјәти аз олмышиди. Бу көмәжин, әлаганин ара-сы кәснләнмиш, агыр хәстәләр мөһкәм үчүн шәһәрә кәндәрилмишиди. Илди дә кәндә белә хәстәләр вар. Аничаг аздавр. Раһмәтлик Сејфи онлары јакшы таныјырды.

— Билерсенизам,—дејә һәкнм сөзүнә давам етди,— бу хәстәлик башланган кими ону дәвә етмәк лазымдыр. Она көрә адамларла дигәтлә јанашын, шүбһәләнән кими дәриһал рәйона, мәним јаныма кәндәрини.

Рәсул Айна ила әләгәдәр һәкнмдән бәзи мәсләһәтләр алды, она тә шәкүрүнү билдириб ајаға гахлды вә бирһан кәндә гајатды. О, кәндә чатан кими Ајнаны јанына кетди. Айна бу дәфә дә ону чох сојур гаршалады. Чарпайыда отурмушду. Рәсулун ичәри кирмәсинә һеч әһәмијәт вермәди. Пәрини арвад әл-ајаға дүшдү:

— Хош кәлмисән, гурбанни олум, кеч бурда отур. Еһ, һеч билми-рәм, нә едим? Нә динир, нә данышыр, нә јејир, нә ичир... Даш, ја о, һеч фәргә јохлар. Мәдәдән фикри гызы чох үзүб. Билмирам, башыма нә чарә гылым...

Рәсул чарпайыја јахылашды:

— Салам, Айна. Нечәсән?

Айна чаваб вермәди, башыны галдырыб Рәсула бахды. Фелдшер онун көзләриндәки дәриш кәдәри дүждү, өзүнү лагејд кәстәрмәјә чә-лышды. Ләкин бачармады, титрәди, үрәји јанды. Гызын дүз көзләри-нин ичнә сәлә хош сәлә сорушду:

— Ахы, ијә дикмирсән, Айна?

Гыз чиниләрини атды, гәмл-гәмл бахмағында давам етди.

— Мон сәнә дәрман кәтиришимшәм. Һәр күн ики дәфә, јемәкдән сон-ра атарсан. Јахшыам, Айна?

Гыз јәнә чаваб вермәди. Санки онун сөзләрини һеч ешитмирди. Рәсул давам етди:

— Әкәр разы олсан, голунә ијнә дә вурарам. Билерәм, сән сағала-чагсан, мүтләг сағалачагсан.

Ајнанын көзләри һојчәмәлә парылдады, әлини јелләди:

— Истәмирәм, истәмирәм—дејә әниф сәлә дилләди,—һеч нә истә-мирәм. Ахы, сән ијнә кәлмисән, ијнә? Сәни ки, һеч ким чағирмајыб, Гојун раһат јеримдә отурум. Әл чәкин мәндән, әл чәкин...

Айна чошдугча, һирләндикчә һеј данышыр, гызышыр, јанарлары алышыб јанырды. Јаваш-јаваш сәни дә галдырды. Көрүнүр ки, бүтүн әсәблори туғјана кәлирди. Көзләри һәдәгәсиндә ојнајырды. Рәсул индәтигәндә, гәзәбиндән јанан бу көзләри бирдән-бирә нечә дәјишди-јинә тәвчүб еледи.

Јазыг Пәрини арвад динә билмир, горха-горха бахыр, кәһ јахына кәлир, гызынын ышгырачағындан ештијат едиб, дилә сөз тутмур, кәһ кернә ә чәкилиб јериндәчә доуб галырды. Гара кәләгајысы башындан сүрүшдү дүшүшдү, ағанпаг сәчләры көрүнүрдү.

Рәсул сәбирлә—ахыра гәдәр Ајнаны дилләди, онун тәғйирләрини ула-уда кәзләди, нәһәјәт, кәлин сүстәлиб башыны ашағы салды. Пәрини арвадын үзүндә елә јазыг, мөһнәтләр бир ифада охуду ки, Рәсулун гарнја јазығы кәлди. Бундан сонра Ајнаны диндирмәјини фәйдәсыз ол-

дугуну баша дүшән Рәсул, гәчә арвады кәнара чәкиб онула гызынын хәстәлији барәдә бир гәдәр сөһбәт еледи. Бу күн Айнаја ијнә вурмагын мүмкүн олмәдәгына дејиб, Айна үчүн нечә чүр ичмәли дәриш верди.

— Булары јемәкдән сонра ичсин...

— Ај сағалы ағармыш. Һеч јемәк јејир ки...

— Ана... чәлыш ки... јемәкдән галмасын, бу дәрманы дә ичрини...

— Јахшы, гурбанни олум, јакшы... Сән дә лап әздән дүшдүң. Ај оғул, багышла, даһа кечиб...

Рәсул худаһафизләшәб, отагдан чыхды.

О, икнчн дәфә кәләндә Айна јатмышды. Рәсул онун чарпайысы-нин јанында дәјанды. Пәрини арвад астадан пычылдады:

— Оғул, алһаһа шүкүр, бу кечә раһат-јатыб. Һеч дурмајыб, Нечә дәфә бахмышам... Елә севинмишәм ки...

— Дәрман ичибми?

— Зорла иишртмишәм, јалвар-јахарнан.

Рәсул Айнаја тәрәф бахды. Гызын башы балычча батмышды. Уау солгун көрүнсә дә, јуху она сәкилик вә тәрәвәт-кәтиришиди. Сәчләры алына төкүлмүшдү; шабалыды, умшаг сәчләры... Пәрини арвад ону ојатмаг истәди. Рәсул разы олмәди. Стул чәкиб отурду. Хейли сөһбәт етди. Тәз-тәз саата бахырды. Чүнки кәндә кетмәли иди. Айна исә ојан-мырды.

Бир саатдан сонра о, көзләрини анды, јухулу-јухулу гонаға вә ана-сына бахды.

— Сабаһын хейир, Айна.

— Хош кәлмисән, доктор...

Ајнанын титрәк, хош бир сәлә дилләмәсән Рәсулу севиндиран:

— Нечә јатмисән, Айна?

— Јахшы јатмышам... Јухуда сәни көрүшәм... Сәни, бир дә Мәдә-ди...

— Кәһ Мәдәди, кәһ сәни,—доктор... гәрибадир...

— Айна, мән тәләсирәм, кәһ, голунә ијнә вурум... Сән лап тәзәклиә сағалачагсан... Архајын ол!

Айна һеч нә демәди, бундан истифадә едән һәкнм шприси көтүрдү, һазырлыг көрдү вә она јахылашды...

— Горһма, ичитмәз...

— Горһмурам...

— Елә исә ач голуну...

Айна голуну чирмәледи, һәкнм ијнәни вурду, јерини спиртли нам-была охвалды. Бирдән көзү кәлинин боғазына саташды... мөләјим, мөрибаб сәлә:

— Башыны азра јухары галдыр,—деди.

Гыз хәһишә дәриһал әмәл етди, Рәсул онун шишинин долгунлуғуну билмәк үчүн әлини гызын боғазына апаранды. Айна:

— Чәк әлини!—дејә тышгарды.

Рәсул ишин ачыг-ајдын көрдү, Ајнанын һирләмәсинә әһәмијәт вермәди. О, чантаасыны көтүрдү вә Пәрини арвадла көрүшүб отагдан чыхды.

Һәкнм јола дүшдү. Јол боју кәндә үр хәстәлијинин јайлмасынын сәбәбләри вә она гаршы тәдбир көрмәк барәдә фикирләширди. Дағ кәндләринин сунунда гәтијјон јод јох иди вә буна көрә дә бу јерләрдә үр хәстәлијинә тәсәдүф олунурау...

Кәнддән гајыдыб сәз кәләндә јорғун һалда өзүчү чарпайыја атды. Амма јата билмәди, дүшүнмәләрә далды, хәјәл ону апарды. Бу дүшүн-чәләр, бу хәјәлләр һәр күн гәлбиндә, бейниндә доғур, уағлашмаг истә-

дирдасе да, аксинэ даһа да хажыландырды. Булар Рәсулун өтөн һаҗаты илэ бағлы иди ва о, бу һаҗатландан һеч чүрә аҗыла билмирди.

Кәндә һиҗадә кәдиб кәлдиҗ үчүн ғышлары аҗрайыр, бадоһи кизләдеҗир, көз гаһағлары хумар јуһуну тәсирлиндә јумулуруду... Һатта баэзи ону һуш апарыр, ачығ һәңе диҗнисиб оҗайыр, уауу мүддәт јуһуја кәдә билмир, јериндә турчаланыр. өтүб кечәнләри думанлы һалда хатирлайды.

...Узағ дағ кәндә. Рәсул бу мәнтәгәдә да фелдшер ишләјирди. Кәнд бәүк иди, чох бәүк. Фелдшердән әләвә, бура һәким да тәјһи етдиләр. Һәким тибб институтуна тәзә битирмиш Дилшад әдди бир ғыз иди. Кәзләјини сәз ола билмәздә. Аҗ халатда даһа кәзәл көрүнүрдү. Биркә ишломәҗә башладылар. Сәһәрдән ахшама гәдәр бир јердә олтурулар. Һәким мәнтәгәдә бутун ишләри Рәсулун көмәҗи илэ көрүрдү. Дилшад мәнтәгәдәки кичик отағда ғалырды; әвәлләр бурда Рәсул Һаҗајырды, һәким кәлән кимн јерини она верди, өзү исә кәнддә башга евә көчүдү. Рәсул Дилшад үчүн тәкчә һәмкар оларағ ғалмырды. Она шәхси ишләриндә да чох көмәк едирди. Јемәк тәдәрәкүнү демәк олар ки, Рәсул көрүрдү. Дилшад һәр дағдә она дил-ағыз едир, өз тәшәккүрүнү билдирирди.

Чох заман сәһәр тәздән Дилшады јухудан Рәсул оҗадарды. Гаһыны үч дағә бәркән вурар, чавабыны көзләмәдән мәнтәгонни ғаршысында кәзләјирди. Бир аз кечмишә балача отағын почмарәси ачылар, ғарә, тохунма јун җакетдә Дилшад көрүнөрдү.

— Сабаһын хејир, Рәсул!—дејәр ва ону иҗтиһә дөвәт едәрди. Бу кејим да ғызын көзәллігини лап артырарды. Буну һисс етдијиндәним, јохса дағ һавасынын сөрилдијиндәми, Дилшад бу җакетн һәмишә кәзләјирди.

Сәһәр јемәҗини бир јердә јејәр, сонра ишә башлардылар. Иш сааты туртарандан сонра да онлар аҗрымәздиләр. Рәсул Дилшады тәк ғојмағ истамазди. Даһа доғрусу, Дилшад өзү ону бүраһмаз: «Кетмә Рәсул, так бағрым чатлајыр» дејәрәк кәчкчи голундан тутар, елә хош, һәлим, мейрибән бахарды ки, Рәсул јериндән тәрпәнә билмәзди. Мәкәр о, өзү бу кичик, раһат отағда, һәким ғызла бәрәбәр ғалмағ истамаздиҗим?! Әлбәттә истајәрди. Рәсул үчүн Дилшаддан аҗрымәғ, ондан уаағда ғалмағ ағыр иди, ачығ буну бүрүзә вермәзди. Өз-өзүлүндә дүшүнөрдә ки, балкә Дилшад тәк ғалмағ истајыр, мән она мәнә олурам; зәһләсини төкүрәм?! Белә фикрләшәдиги үчүн де һава ғаралана јакын евә кетмәҗә тәләсәр, ачығ Дилшадын тәкиди, исрари илэ ахшамадан хејли кәчәвә гәдәр онун јанында ғаларды. Тәзә ғәзәгләрә бахар, радиону динләјәр, мүхтәлиф бәднн китаблар; шәрләр, һекәјиләр охулар, һајат ва инсанлар һағгында уаау-уаази сөһбәтләр едәр. Хүсусилә мусиҗије гулағ асмағы даһа чох севәр, јатмағ вахты кәлөндә аҗырлардылар. Дилшадын ағылыла мүнәхимәлөри, ширин сөһбәтләри, мусиҗи, әдәбијат һағгындакы мәлуматлары Рәсулу һејран тоҗарды. Онун бир хәсрәтјиндән хошу кәлмәзди. Дилшад Рәсулу чох керн ғалмыш, авам дејәр бир адам биләр, баэзи чаһәтләринә көрә кула, өз үстүнлүјүнү көзә сохмаға чалышарды. Симфония һағгында сөһбәт дүшәндә:

— Сонники муғамдәр,—дејәрди,—чидди әсәри һеч чүр баша дүшмәсэн... Бетһовен һағгында ешитмисән?

— Һә, ешитмишәм...

— О, бәүкүдүр, дәһилір... Сән ачығ адыны ешитмисән, вәссәлам. Јәгин көзәл әсәрларини динләсән дә, бир шәј аҗыр едә билмәзсән.

Бир ахшам Дилшад Бетһовенин Бешинчи симфониясынын вериләчөҗини билдиҗи үчүн радиону бәјрүндә отуруб көзләјирди. Вериләш

башлајан кимн, Рәсул дивандә сәссә-сәмирәнә отуруб динтәтә гулағ едә, мусиҗи ахдыҗа чош күчүдү; ичә, мелодик сәсләрә бикәнә әлмәдә һавәсләнди. Һәр шәји унууду мусиҗини әсәри олду. Бирдән ону һејдиләшмәр, гәзет охујурду. Уч аҗ сонра тәсәдүфән радиону аҗан Рәсул: — Сондурмә, Рәсул... Гриндир, мәним сәвдиҗим бәстәкар, онун әсәрләр...

Мелодијалар Рәсула таныш кәлди, сөвг-тәһнн бир һиссән күчү илэ тәјһи едә билди ки, бу, онун үч аҗ әвәл динләдиги симфониялар. Буна кәрдә да Дилшадә с-тиразыны билдирди, о исә кияҗә илэ дејди:

— Мәни ғәрәдәкәси, Рәсул? Бу Гриндир, ачығ Грин...

Рәсул чох шәјән хәбәрсинә олдуғундан онунла мүбаһишә едә билмәди, есуду, ачығ симфонияны динләдикчә урајиндә сәһи етмәдиҗини әмин олду. Сонра дикторун: —Сиз Бетһовенин Бешинчи симфониясын динләдизинә?—сөзүнү ешидәрәк: дөвүб Дилшад бахды. Ғыз ғып-ғармызә ғызларды. Рәсул ону партијаны зарафатла өрт-бәсләр елиб, урајинни дәрилдиҗиндә өзүнү һәссәслығына, баэзи чәтнн шәјләри баша дүшүдүҗүнә, дәрк етдиҗинә, дүјдүҗүнә көрә чох севинди...

Һәрдәнбир ғызда кобуллуғ дүјәрди. Тез-тез ону «баша дүшмәслә», «һә, ив билирсән» кимн сөзләри хәтринә дејәрди. Фәгәт буларә зһәмийәт вермәҗә чалышарды. Она елә кәзләди ки, Дилшад әлиндә тутуб сахладыны ичә, зәриф бир бүллүр парчасыдыр. Наһамвар, көбүд, јөндәмсиз бир һәрәкәт нәтиҗәсиндә бу бүллүр әлиндән дүшүб сәна биләр. Көбүд һәрәкәтлән торхуб ештијат едәр; бүллүр парчасыны мөһкәм сахламаға чалышар, онун сәнаҗағы һағгында дүшүнөлдә Рәсулу тәһнәт бүрүјәрди.

Бир ахшам ашығларын концертн верилди. Рәсул һавәслә гулағ асырды. Дилшад палтар үтүләрди. Ән чох севдиҗи ашығ охумаға башлајанда, Рәсул ғыза мүраҗиһлә:

— Гулағ ас, Дилшад,—деди,—көр нә көзәл охујур!

Дилшад «һә» дејә елс тәрәд чымхырды ки, Рәсул тәччүблә онә бахды. Ғыз бушулла кифајәтләвәҗиб, һирслә һаҗына кәлди ва радиогәбулдеҗини тамам сөндүрдү ва деди:

—Буларын охумағына һеч дөзә билмирәм...

Рәсул даһа отурмајыб, чымхыб кетди. Бутун кечәни парһат јатды. Дүшүлдү, дүшүлдү. Сәһәр ишә кәлөндә Дилшадын ону јенә күләрәлә, мейрибән сөзләрә ғаршыламасы һәр шәји унуттурду. Кечәки дүшүнчәләри де думан кимн әријиб јох олду.

Күнләр кеңир, Рәсул ғызы севдиҗини ачығ-ајдын дүјурду. Елә бәүк мәһарәтлә буну Дилшаддан кизләдирди ки, һәким ғыз һеч нәдән шүбһәләнмирди. Рәсул өзүнү она јарашдырмыр,—һәм көзләликдә, һәм дә ағылда мөндән үстүндү,—дејә фикрләшмир, гәлбидәки һиссләрдә мүбаризә апарырды: «Јох, бу баш тутан севдә дејил, јәгин шәһәрәдә аламы вар. О, һәким, мәйсә... еһ... көр нә ишә дүшүшәм... Әкәр булдан хәбәр тутса, карәк бурда ғалмајым, чымхыб кәдим». Рәсул өзүнү чох мөһкәм сахлајыр, дослуг, јолдәшлүғ чәрһиһәсидән кәләра чыхан бир сәзә, бир һәрәкәтә јол вермирди. Фелдшерин дүјәуларыны ғызларә мәхсүс һәссәсләҗлә сәмиш Дилшад исә һеј она сағашыр, нә үчүн илдиҗә гәдәр евләмәдиҗини сәбәбини дәнә-дәнә сорушур, ғәҗғысызчасына күлүр, суалы суал дәлиҗчә јағдырды. Белә һалларда Дилшад Рәсул үчүн ушағ кичи тәмиз; саф бир хилгәтә чеврилди...

Ғыш кәлмиш, Рәсулун бир ғәҗғысы да артымышы: одун тапыб кәтирир, печи ғалајырды. Дилшад чарпаяда јарычыммыш һалда отуруб

нәтижесиндә богаздакы шиш ялаш-јаваш јумшалырды. Фелдшер Јахшы билгилди ки, бу үсүл үр хөстәлијини мүалачисиндә илк маршалдир. Буна даян сонра эсәл мүалачи олмалырды, эсәл мүалачи, јојни чөррайијә әмәлијатјатј Корәсон, бу јавыг хөстә тошпир отагынын хофна, чөррайиң бычакына! неча дезачыклар?

Фелдшер рајонуи истрелак чөмијјәти илә данышып кәнд мағазаларына јолду дуз сатылмасына наил олмушду. Мөнтөгә: «аптек» дузәлтмишди. Кабинетин сәг төрәфиндә көһүс бир стол танып гојмуш, үстүнә мүхтәлиф дарманлар дузүшду. Кәнд аһалисини аспирий, јод, баш ағрысыны касан чөһөр бу өзү ки дәрманлар алмаг үчүн рајон маркариндәки әчәханаја кетмәк зәһмәтиндән хилә еләмишди. Дәрман стәдүтүнә јанына башга стол гојуб үстүнә санитарјаја әл мүхтәлиф китаб-чәлар дузүш, диварларә плакатлар, хөбәрдарларә сөзләри јазылмыш шөкәлил шүарлар, диаграммлар асымышды.

Јаваш-јаваш тышын нәфәси дузулурду. Даг кәндиндә пәјиз гуртармамыш тыш башлајырды. Бир сәһәр јухудан ојанан һөкөм бүтүн кәнди тар чиндә көрдү. Рәсул тез һөјәтә чыхды. Неч јери танымады, төгәчүбәлә әтрафа бахды, санки башга әләмә душмушду. Јашыллыгдан әсәр-әләмәт јох иди. Шырран дәрәсиндән тутмуш дағларын уча зирәләринә гәдәр башдан-баша һәр јер ағ ранжә бүрүмүшду.

Бу күн Ајна өзүнү јахшы һисс едирди. Рәсулун саламыны мейрибандыгла алды.

— Доктор... ики күндүр ијә кәлмирдиниз?

— Јохса мәнәиз дарыхмасаң, Ајна?!

— Һә, доктор... Сиз лап тоһум кими... јахын адам кими, доғма олму-

сунуз...

— Бу сөзләри әшитмәк мәнә хошлур, Ајна. Даһа јухуда мәнә көр-мүрсөң ки?!

— Јох, доктор... О күн јухуда мән дә гајадая јыхылмышым. Амма... елә бил учурдум... Неч јерә чатпырдым...

— Јахшы јухудур, Ајна... Ахыры хейр олсун... Мән сәнә китаб кәтпирмишәм.

— Китаб?! Марағлыдыр, доктор?!

— Бәдин әсәр дејил. Сәни хөстәлијинә анддир, оху! Чалыш, китабада јазылмалара әмәл еләсәң...

— Бахым, доктор... Нә балача китабдыр... Һөкәм охујарам... Ур хөстәлијинә... Бу, нә демәкдир?... Мәним хөстәлијим будур?!

— Һә... Бах, богазында балача шиш көрүнүр... Сән ијә хөстәханаја кетпирсән, Ајна?!

— Билмирәм... Даһа доғрусу, горхурам... Елә билмирәм ки, хөстәханаја кетсәм, даһа гајатмајаچارам...

— Сәһв едирсән, Ајна... Сән тамам сағалачагсан, јенә мөктәбә келәчәк, балалара дорс верәчәксән...

Ајна гәһгәһә чәкиб күлдү, елә бу күлүшлә дә оһун вәзијәти дәјишди. Каһ элини-гоһуну ата-ата данышама, каһ сәбәбсиз јерә күлмәјә, каһ ағламаға башлады. Бирдән пичылты илә данышып мәхфи, сирли сөз демәк истајон бир адам кими әли илә Рәсулу јанына чағарды:

— Доктор... аһам елдә јохдур һә?! Кәл јанымда јәт. Һә, нә олсун ки... Истәмирсән?... Һә, Һә, Һә... Әјил, доктор гулагына сөз дејәчәјәм. Горху, әјил... Бах, бах, о додаларын вар һә... өлмәк истајирам. Сән дә мән әл, бах, бурадан, јангаларымдан...

Бирдән дајаныб чиндиләшди, мәст олан адамларә су төкәндә әјилан кими диксиниб әјилды, нәјсәс гулағ асды өз бирдән бәјилды. Рәсул она хейли бахды, елдә чыхкында бејиндә бир фикир варды: «Һөкәм хөстәханаја кетмәлидир... Нечә олурсаң-олсун».

Мөнтөгәјә чатанда көрдү ки, ики нәфәр хөстә дајаныб оһу көләјир. Чәлд гапыны ачып, иһсини дә кабинетә дәвәт етди. Оһлары төзчәлә сәлмәшды ки, гапыда Шамил көрүлдү. Үзү туқду иди, гыса пәлтә кәјмишди, әһимли көркәми варды. Сојуғ салам верди:

— Гыздырманы салмаг үчүн дәрман ләзәмдыр... — деди.

— Бујур...

Рәсул әптектән дәрман көтүрүб она узатды, Шамил:

— Һә гәдәр верәчәјәм? — дејә сорушду.

— 55 гәпик.

Шамил элини чибинә салып, үчлүк чыхартды, столун үстүнә тоғмағы илә кетмәкә бир олду. Рәсул дәрһал ардынча тышпырды.

— Дајан...

— Һә олуб, доктор?!

— Кәл, пулуңун артығыны ала...

Шамил кинајә илә күлдү:

— Гој галсын, — деди — бирдән Рәсулуң чидди, көкәни бахышларынды дузуб јаваш-јаваш јахынлашды. Кинајәни төбәссун үзүлдән јох олмады, бүтүн сифәтинә јәјилды, дуз Рәсулун көзләринә бахды, вәзијәтин дәјишмәдән сөјлөди: «Нә дуз адамсан, доктор?! Сәндән әвәлчә бизи бир өз сәхәвәтди өрләбди... Нә еләк?»

Шамил пулларын галығыны көтүрдү, чибинә гојду, јенә Рәсулун көзләринә баха-баха күлдү өз чыхыб кетди. Рәсул иһсин отаға кетди. Чарпағыны ачып, ојунмаг ағыны көтүрдү, бахды, јарыузынмыш һалда фикрә кетди. Хөјаляна еләк дөфә кәлән јенә Дилшад олду, онунла бағлы олан хәтирәләр думан кими кәлиб, һәр төрәфдән оһу бүрүдү. Јенә гәрибә, ширин јухуја кетди. Јухусу елә раһат иди ки, елә бил мейрибән, јумшаг, исти әллар онун сәчләринә тохунур, һазин, хош, мейрибән бир пачылты ешидиллирди. Бу јухуда Рәсул јенә кәчән күнләри илә јашады...

О, Дилшадла евләндикдән сонра өзүнү дунјанын ан хошбөхт аламы һесаб едирди. Һәсрәтиндә олдуғу, киңчләнә ешти илә јалдығы, әлчәтмәз бир варлыг кими төсәввур етдији бир кәзәл иди онун һәјәт доғду олмушду. Рәсул ајлардан бәри давам едиб кәлән мәнәви јахынлыгдан сонра башлына даһа сых, даһа мейкәм јахынлыг нәтижесиндә тамам дәјишмиш, әввәлчә севкисинин үстүнә јени, күчлү бир дуғу да әләвә олунмуш, әнлә сәәдәтинин ишығлары ичәндә бүтүн дунјаны унутмушду. Дилшад онун марағсыз, јекнәсәг, әли һәјәтиндә бир мәнәвзә јаратмышды, бу мәнәвзәнин сәһри фелдшерә оһсуңламышды.

Рәсулун һеч көсн јох иди. Ушаг ели, төхвикум, иш... сонра бу дөг кәнди, колхөзчү гызлардан биринә мейл етмиш, ләкин сәһмәмомши, сәбәдликлә күнләри чискинли, кәдәрли пәјиз һавасы кими өтүб кәчмишди.

Рәсул Дилшады о гәдәр чох севирди ки, гызын һәр бир һәрәкәтиндә белә кәзәллик көрүрдү. Сәһәр тејдән онун јухудан ојанкән ағалпаг чылпаг гоһларынны башынын үстүндә чәрпаз тутмасына, гыса сәчләринны дарајатқан, арабир чеврилиб Рәсула бахмасына, ајна гәпәтиндә сығал вериб әтирләнәрикән, өз бәдәнини сәјр етмәсинә Рәсул ағәјд гәлә билмирди. Бу һәрәкәтләрин һәр бири фелдшердән өтүр бир әләм иди. Һисс едирди ки, артыг бир аң белә, Дилшадсыз дөзә билмәз. Бу үчабөј, әбгәнз кәзәл онун һәјәтинин ајрымлаз бир һиссәсинә чеврилмишир. Ајда бир дөфә Дилшад сәһәр тејдән рајона кәдәр, чох вахт күнорта гајядарды. Бәзән кечкәрдди. Рәсул онун јо-зүнү ахшама гәдәр итизларә көзләрдди. Әкәр мөнтөгәјә мүрачәт елдәндәри бураыхыб кетмәк мүмкүн олсајды, Рәсул бир аң, бир дөгнә белә кәндә гәлмәз, Дилшаддан дәлиңчә гәнад ачыб учарды. Аһаг һә етсин ки, шиш бураха билмәзди. Ону көзләмәк Рәсула бәһа оту-

рына басып, оңу сакитлашдыр, көз јашларыны силер, чарпаяја тојурду. Гыз әлини атасыны әлинидән бурхамыр, нәдәсә горхурду. Бир дәфә ашхам чагы көзүндү ачды. Рәсул әжилиб узуно бахты:

— Сүсән... Сүсән... — деја оңу сәләди.

Һәмшә узу күлән бу гызын сифәти чох тутгун, кәдәрли, солгун иди. Рәсулун кәзләриндә бахыр, аичаг һеч күлмүрдү. Бир әлини галдырды:

— Нә истәјирсән, Сүсән?

Гыз чаһаб вермәди.

— Сәңә алма верим, јохсә мандарини?!

— Ајымы... истәјирәм...

Рәсул једди километрлик бир јолу бу ашхам чагы пәј-нијада кетди, есијән түкүлү, гара ајыны көтурдү, Дилшадлы соргу-суалларыны чаһабсыз тојуб керә таятды. Хәстәханая кәлиб чатанда гәл-тәр ичиндә иди. Шәфғәт бачысы Сүсәнә ијнә бурмага һазырлашарды. Рәсул ијниң көрәндә јенә гәлнә саралды вә гызаның гыштарыны гулагларынды парглади! Сүсән һеч кәс сакит едә билмәди. Елә ки, Рәсул оңу гучатгылы көтурбү багына басды, Сүсән сусуду, көзүнү ачаб атасыны бахды, сәлжә ајыны сорушмақ истәди. Рәсул Сүсәни чарпаяја тојди ки ми ајыны оңа верди. Сүсән әлләрини ачты, ојунчагы багына бахды, көз јашлары ичиндә күлдү, үзүндә елә шох, титрәк бир шығ јанды ки... Бејнино кәлән «балкә бу оңун ахырыңчы күлүшүдүр» фикри Рәсул үчүн дәшһәтлә көрүндү. Сүсән ајыны бөрк-бөрк гучатламыш бәр һаһа јухуја кетди...

Јагыш жағмага башлады, жет-кедә күчләнди. Рәсул һәлә дә гәлнәлә дурмушду, үстүнә сымраған дамчылардан горхмадан кәдәрлә бәхәр вә дүшүрүдү. Бу јагыш оңун хошунга кәлди, истәди ки, даһа күр жагыш, герк-ади бир ләйсана дөсүдү. Палатаја кетмәк һаггылы фикирләшмирди, чүнки Дилшад орда иди, ондан иса тәлиб елә сымашды ки, бу барәдә инди дүшүмәк белә истәмирди. Бир задан шәфғәт бачысы оңу чагырды: јенә Сүсәнә ијнә вурурдулар. Көмәк ләзим иди. Рәсул палатаја кирди, Сүсән сәсиз, сакит јатырды. Фелдшерни һејрәт көтурдү, һәмшә әл-ләјмәш ојанан гыз бу дәфә јухудан ајылмады, һәтта ијнә вуруланда сәси да чыхмады. Сүсәнн јеринә гојанда тәкчә бәр дәфә көзләрини ачды, һарайәт һәлдә һәйсә ахтарды, ајыны бөјрүндә көрүб әлләрини ачды. Рәсул ојунчагы верәндә, зәиф әлләри илә оңу дөшүнә сымды.

Бу кәчә палатада Дилшад галды. Рәсул иса јагышлы, сојуг дә рајонуну күчәләри илә сакит-сакит алдымлајыб, мейманханая кәлди. Үч кәшонж јухусузлугу, јоргундугу оңу әллән салмышды, оңу ки, даш кими дүшүб, јериндә галды, дәрһәл јухуја кетди вә кәчә горбаја јухулар көрдү. Көрдү ки, Сүсән гыштары, ким иса «кәсонни көс» — деја оңун сәяларыны дартыр. Рәсул јүјүрүр, аичаг Сүсәнә чата билмир, гыз даһа бәркән гыштары. Рәсула елә кәләр ки, бу дөнгә Сүсәни гута-чаг, багына басачаг... аичаг нә гәдәр јахын олса да, чатмақ мүмкин дејил. Сүсәни тотуг, тәшәнк үзүндә шәһ кими дамчылар көрүнүр.

Сәһәр һәр шәј гәраһылы ичиндә итир.

Сәһәр тәздән ојананды илк хәјәлиня кәлән бу јуху олду. Нечә-кејиндијини, нечә хәстәханая јумдугуну билмәди. Һәвә дүнәлги кими тутгун, боз иди. Урајнә дамчыш гара бир шүбһәни өзүндән тоға-тоға палатаја кирәндә Сүсәни гыштарыны ешитди. Индијә гәдәр бу гыштары Рәсула әзәб вә итирәб вермәшди, ләкин бу анда о сөвиңди. Чүнки, бу сәс оңун гара шүбһәсини јохә чыхарды. Демәк Сүсән сәг иди! Рәсул елә күмәк етди ки, гызә ијнә вурурлар. Белә дејилмиш, Сүсән сәһәр ојананда атасыны көрмәјиб ағламаја, гыштарыма башламышды.

Дилшад иса һеч әһәмијәт вермәмишди. Рәсул ичәри кирән кими Сүсән кирди. Үзүндәки дамчылар јухудакы дамчыларга бәлзәјрди. Рәсул јагышны чыхарыб оллары Сүсәни үзүндән сийди. Гыз ајыны дөшүнә сымхә раһатланды. Дилшад бир кәнарда дуруб һирслә-һирслә бәхырды...

Ашхам Сүсәниң вәзијәти тәмам исләшди. Ијнә даламча ијнә вурурдулар. Бу ијнәләр оңун горхулу вәзијәтини арадан галдырды. Рәсул кәмә акија кими оңун јанында галды. Сүсәни јатдыгына тәмам әмиш олдуғандан соңра кетди. Јеринә кирән кими оңу јуху аларды. Күчлү јагыш јатырды: елә күчлү ки, шырылтысы гулағ батырдырды. Рәсул буну јухуда, јәхүд һәјәтдә көрдүдүңү ајыр едә билмирди. Соңра бу күчлү шырылтыја гәлнә, пәнчәрә сәси дә гарышды. Кур шәләәнин јашында дурән бир адам узағды, дағлар далаһыда чахан шәләәниң сәсинә бийләң олдуғу кими, Рәсул да гәлнә, пәнчәрә дөјүлмәсини һеч ешитмирди. Сәһәр бир-биринә гарышмышды... Шырылты... Чышкылты... таггылты... Бир-дә Сүсәни гыштарығы ешиңилди. Мәһз бу сәс Рәсулу јухудан ајыланды, ким иса оңу чагырдырды. Башыны јасдығандан галдыран кими бүтүн сәһәр коһилди. Тәкчә пәнчәрә дөјүлдүрү: «Рәсул... Сүсән...» кәлмәләрини ешиңдән кими бүтүн дүңја башына дөланды. Кејиннә јүјүрдү... Гәраһыг күчләр оңа даһа да гәраһыг көрүндү. Хәстәханая чаты... Ишкәриң дөһләләә һәјәтаналы тәиб бачылары... кәзләри гызармыш, һөһүртү илә ағлајан Дилшад... Палата... Рәсул палатаја нечә кирдијини билмәди. Балача Сүсәниң кәзләри јумулу иди, әлләри илә гара рәңклә ајыны дөшүнә сымхышды вә белә бир вәзијәтдә әбди јухуја кетмишди...

Гызә дәфи етдикдән соңра Рәсул танышмаз олмушду. Гара рәңкли, бәлзәчә ајы һәмшә әһлиндә иди. Үзүнү ајыны јумшағ түкәләри арасында кизләдирди. О, ајыны өпүрдүмү, јохсә кәз јашларыны силринди?! Булу тојән етмәк чәзин иди?! Сүсәниң өлүмүндән једди кул кечәндән соңра, ашхам чагы Рәсул јенә ајыны үзүнә сүртә-сүртә кәдәрлә отурминду. Дилшад пәнчәрәдә дајанмышды. Таныш-бәшәшләр, дөстләр бәшәсәлтиг вермәја колдикләри үчүн индијә гәдәр евлә-мачал, сакитлик әлмәмиш, кәчә јарысына гәдәр сәмоавәр гәлнәмишды. Рәсул инди еяккә бу сүкүнәтә дөзә билмирди. Фаһиә дикәр кәдәрли, ағар бир дүңгунә һәләллик оңун үрәјиндә сусдурмушду, бу барәдә белә дүшүнмүрдү. Инди сүкүнәт һәр шәји јадына салмышды. Рәсул бу һәлдәдән соңра Дилшад кәчә јашајачагы барәдә фикирләшәндә аичаг гәти бир гәрара кәлдири: чыхыб кетмәк, вәссәлам, һарә иса, узаға чыхыб кетмәк! Бәзә вәзијәтләр бу гәраһыны һәјәтә кечирмәја һәләллик белә олмушду. Инди бу барәдә дүшүндә гәраһының јеринә јетирилмәсиниң вахтынң чытдыгыны аңлајырды.

Дилшад пәнчәрәдән ајрылды, јәхынлашыб, һирслә ајыны оңун әлиндән алды.

— Нә едирсән?! — деја Рәсул ајаға галхды.

Дилшад ајыны јерә чырлды:

— Мәни һирсләндирсән? Ушағ кими әһлиндә нә ојнадырсән, бәшә-гә шәј тапмадың, мәңз боғазә јығмысан, бәсдир даһа!

Рәсул әжилиб, ајыны галдырды, гәзәбниң боғду, она кобүд, ачы сөз дәмәкдән өзүнү зорла сахлады вә шәјләрини јығышдырмаға башлады. Нә шәји варды ки? Демәк оләр ки, һеч ијәни. Чамадан долмады. Нәдәсә ајыны чамаданың ичинә гојмақ истәмәди. Гојмады да. Ағыр аддымлар, гәлнә гәлнә јахынлашды. Ова елә кәлдири ки, Дилшад сарылачаг, јүјүрәк, јолуңдан сахлајыб јалварачаг, кетмәја гојмајачаг, көз јашы текәчәк... Ким билир, белә олсајды, бәлкә дә Рәсул галар, кетмәзди. Ләкин Дилшад оңун ардыңча гыштары:

— Гајытсан... намәрдејән...

Тәһрир: Мәһмүд Ә. МӘСҮМ ГӘЛНӘ ДӘУӘТҮ

Рәсул кәнді тамам төрк едизде тызыншы өлүмүндө доган көдөр бәзгәтәргә агыр бир көдөрлө мишанда отурмушду. Хәялиында Сусан ман-даныр, дил ачыб данышыр, сонра да гејб олурду. Рәсул елә билди-ди ки, Сусан онун севкиен иди; манлы, бөйүк, сонсуз, үлпә... Өлән бала-ча бир гыз иди, жохс ки, Рәсулду тәлбиндеки мәнәббәт?! Һәр инкис... Һәр инкис... Нам Сусан, һам дә онула бәрәбәр мәнәббәт... Машын даг јолу елә јаваш-јаваш келдири. Кабина бөр дејилди, буна көрә о, јуха-рылда, кузавун үстүнә гојлулуш уаусов тахтада отурмушду, көдөр ичин-дә атрафа бахырды. Башга адамлар да варды. Оилардан бири Рәсул ма на ила нәзәр салыб сорушду:

— Доктор, хәјир ола белә... Һара кедирсиниз?

Рәсул өзү бу суалы өзүнә вермәјә һазырлашырды. Бирдән-бири ча-ваб вермәјә сөз тапа билмәди, көзләрини агыр-агыр галдырыб муса-фирна бахды, һәҗәчәси мә деди:

— Һеч, елә-белә, рајонда ишим вар...

Һалбуки онун рајонда Һеч бир иши јох иди. Бурда да галмаг аста-мирди. Гапа да билмәди. Дилшаддан узаг олмаг үчүн бу јерн төрк ет-мәјә мәчбур олду вә инди ишләдији бу рајона кәлди: бизә таныш ола-бу уча даг кәндизә...

Гапы бәрк-бәрк дөјүлдү. Рәсул сәсә ајылды, Сусәни балача ајысы спиносини үстүндә иди, ону еһмәлчәчә кәтүрүб пәнчәрәјә гојду вә јер-риндән галды, јорганы дүзәлтди. Көрдү ки, ахшамдыр. Гапыда бала-ча бир ушаг дурмушду, көзләри гәјнајарды, тез-тез данышмага баш-лады:

— Мәни Пәрвин хала көндөриб... Ајна пәсдир... Јалварды ки, тез кәлсиниз...

— Бу дөгәгә, оғлум...

Рәсул таныш елә јакынылашанда Пәрвин арвад көзү јашлы гапыда дуруб ону көзләјирди. Отага кирәндә гөдөр гоча арвад Ајнанын нечә агыр вәзијәтдә олдуғундан шикәјәтләнди. Һәким һәмшиә ешијидији сөз-ләрә чидди әһәмијәт вермәјиб, чарпајанын өнүндә дајанды, бајылмыш Ајнанын голуну аста-аста галдырыб нәбзини тутду. Нәбзи сүртәлә-вур-ду. Ајна көзләрини ачды:

— Доктор... партиларам...

Ајна эли ила синәсини тутду, башыны бәләнчын үстүндә ојан-бу-јана әсдириб, агыр-агыр нәфәс алды. Рәсул үрәгини сәкилтәлдирикмәк үчүн дәрман верди, јанында отуруб ону сөнбәтә тутмага чалышды. Ам-ма Ајна һәкимә гүләг әсмәр, — «партиларам» — дејә тез-тез төкәрар едирди. Кет-келә дүрәк тәспирини көстәрди вә кәлин сәкилтәлди. Бир-әк сонра иса ону дәрзи јуху аларды. Рәсул Пәрвин арвада тәшәккүр етмәк үчүн имкан вермәди, чыхыб мәнәббәтә јолланды. Елә тәзәчә ичәри кирмишди ки, гапы дөјүлдү. Рәсул чох севинди:

— Бујурун, — дедикдә Шамил гапыда көрүндү. Чидди иди, гашла-ры чатылмышды:

— Багышләјин, сизи нараһат етмәдир ки?

— Јох.

Рәсул ону башдан-ајаға сүзду. Шамил јенә көзәл кәјинмишдә. Инди әјишдә гәһвәји кәстүм варды; ләфсандан кәј рәнлик дама-дама кәјиәји кәстүмлә јакшы тутурду. Шамил бирдән-бири мәтләбә кәчмә-јиб сусурду. Буна көрә Рәсул она суәл вермәјә мәчбур олду:

— Нә әчәб сиздәи?

— Бир киши кими сизинлә сөнбәт етмәјә кәлмишәм.

— Ешидирәм.

— Нә үчүн мәня кин бәсләјирсиниз? Нә үчүн, ачыг дејин. Мән ки, сизә Һеч нә еләмәмишәм. Чәмаат чох һәссәсдир, мәня бәсләјидијиз бу

мүнасибәт биләр. Мән иса бунун белә олмасыны һәтмәздим. Сән дә ајялы, мән дә... Кәрәк биз дост олаг, бир-биримизи баша дүшәк. Јох-сә иди, дүшмән кими... Ахы бу, нәјә, кимә лазым?

— Мәним үрәјимдә кин јохдур!

Шамил гымышды, бунула онун сөзүә инанмадығыны билдирмәк истәди. Рәсул һис етди ки, Шамил бош вә мәһәсиәз јерә бура кәлмәмиш-дир. Ја на иса ешитмиш, ја ламә'лум бир һиссән тәспириндән чошмуш-ду. Болжә мубәһиһә етмәк, балжә да дава етмәк истәјирдә! Ачыг нәдә-сә өзүнү мәнәк сәхләјиб; сәним сөнбәт етмәклә кифәјәтләнди:

— О күн сәдр сиз чох тәриффләјирди. Мәнә дејирди ки, онун кими ишләмәк лазымдыр... Билирсиниз, бунув мәһәсиә нәдир?! Бу, бир нөв мәня сәтәшмагыдыр... Сиз бура кәлмәмишдән мәня белә сөзләр дејән олмашышды.

Рәсул үчүн һәр шәј күн кими ајдын олду. Гаш-габағында төкүб, ки-ләјә ила сорушду:

— Дејил фикринизи јакшы баша дүшмәдим. Болжә ачыг даныша-сыныз?!

— Истәјирәм ки, биз дост олаг...

— Торхурам ки, бу чәтүн баш тута...

Шамил даһа дајанмады, гызарды, еһ! — дејә элини јелләди вә һире-лә шыхыб кетди.

4

Рәсул мәнәббә кәлди. Рајон поликлинниқасынын тапшырығы ила шә-кирләрди тибби муәјинләән кечирмәли иди. Дәрсләр башландығандан дәһлнлә сукут һәкм сурурду. Дәрә һиссә мүдирн олан кәч бир гадын, мүәллим отағынын јухары башында гојлулуш, гырмазы өртүкү, шүпә-ли јазы студууну архасында ајләншиб дәфтәрләра бахырды. Башы үстүндә дивардан, ири дәрә чөдвәли асылмышды. Чөдвәлин бәзи јерлә-риндә гырмазы карандыла дүзәлтиш апарылмышды. Рәсулу көрән кими ајага галды, тәбәссүмлә јакшына кәлди:

— Доктор, — деди, — нә әчәб сиздән?! Бизим мәнәббә хош кәлми-синиз.

Рәсул кәлишини мөгсәлини делдикдә кәч гадын ону балача бир ота-га аларды. Рәсул отағы нәзәрдән кечирди:

— Јакшыдыр, мәним үчүн јарајар, — сөјләди.

Бир нечә күн дәлбәлдә мәнәббә ишләди, ахшамә јакшы јоргун-гирин һалда евә кәлирди. Бир дөфә күнортадан сонра гапы ағзында дәрә һиссә мүдирн көрүндү. О, эли ила фелдшерн чәгыранда Рәсул әв-нәл Һеч нә баша дүшмәли, дәһлнлә чыхды. Кәч гадын биричи сифтин ачыг галысыны көстәрди:

— Ајна кәлиб, — дејә астадан пачыладады.

Рәсул ирәли јериди. Ајна нә үчүн бура кәлсини?! Онү һејрәт кө-турду. Сифиш бош иди. Ајна пәнчәрәјә јакынылашыб өзүнү партиларә тө-рәф чәтирмишди. Дарын фикир-хәјәл ичиндә, сукутла бахыр, кәдәри кәзләри од тутуб јанарды. Галынын архадан пачылттысы ешидилди:

— Доктор... О, бу сифидлә дәрә дејирди...

Һәким ичәри кәчмәјдү; галынын ағзында дајанды.

Ајна онлары көрмәјдү. Пәнчәрәдән араланыб, ортадакы парти-ларын өнүндә гојлулуш үстү гара рәнкан стола јакынылашды. Отурду. Сифидә ушаглар вармыш кими, өзүнү онлара тутду. Хәјин белә галды. Сонра башыны ашағы әјиб чәнесин әлләри үстүнә гојду. Бахды, бахды. Дәрә һиссә мүдирн јакынылашыб Рәсулуну архасында дајанды, астадан пачылтады:

— Доктор... мәнәббә үчүн дарыхыб... Мәним она јазығым кәлир...

Бордон Аяна сөс ешидиб дик атылды, гапыда оилары көрөндө чинајет үстүндө тутулмуш адам кими горху ичиндө керияэ чөкилдэ. Гапыдан дөрһөл јахыллашды.

Аяна өзүнү саклаја билмөјиб онун үстүнө атылды өз һөнкүр-һөнкүр аялады. Рәсулун ағыр чөкмөлөрү дөһиздө сасланды, сонра Јох олдү.

Фелдшерн горху кәндә төчмилә чагырылдылар. Сүбһдән эәнк пурмушдулар. Рәсул ора келән јолу танымырды. Бәсән дәјиниң јазыны кетди. Сәдр ону мөрибәилгәлгә гаршылады.

— Чикок кәндәшә чагырылар? Ким?
— Демәдиләр. Тәкчә ону билирәм ки, төчмилә кетмөк ләзимдир.
— Машынымыз вар. Вера билерәм. Ачыгәт јоллар горхулаудур. Гар да јагыр. Машыла кетмәји мәслаһәт көрмүрәм. Кәсә јолла, атла кетмөк јахшыдыр.

— Ман Мөдәднн үчдүгү гауаны да көрмөк истәјирәм.
— Кәсә јол елө о гајанын үстүндә кечиб кетди. Сәиә бәләдчи да ләзимдир. Бөкмәи... Шамилә дөјәрәм. Јолу чох јахшы таныјар. Горхурам ки, кетмәси. Буниң сәбәби вар. Нә етмөк, әләч јохдур. Чагырәб мөһкәм ташшарарам, кетсин.

— Башга адам кәдә билмәэ?
— Кејр. Јолу ондан јахшы таныјан јохдур!
Шамилә һәңгитәтиң кетмөк итәгәдә, Бәсән дәјиниң исарындан даһа доғрусү, әркәлә хәшишндән сонра разылашты. Рәсула бахыб:

— Кәндә кетмөкәјәйм, — деди, — Мөдәд учан гајадан гајыдачағам. О дөһшәтлн һадисәдән сонра гајаја баха билмирәм. Урајим ағрајар.

— Јолун дәләсыны өзүм кәдә билерәм?
— Кәдәрән, әлбәттә, кәдәрән, — дејә сәдр үрәклә диләнди.
Шамилә соршуду:
— Бәс нә вахт чыгырты?
— Елә бу саат.

Шамилә иразылыгәла башыны буләрәб, ат дәлында кетди. Сөн һадисәләрдән сонра Рәсулун бу адамдан әәләнә кедирди. Онун гирмызыя чәзән өтлн, долу сифәтндә өзүндән разы, әрхәзин, төкәббурду бир ифадә варды. Илди Рәсула бәдә бир аләмлә јолу чыкмалы иди. Башга әләч јох иди, әкә төғдирдә онула кетмәкдән бојун сагырарды. Сәдрин дә мүәммә илә дедији сөзләрин мәһнасыны һеч чүрә баша дүшә билмәрди.

Гочылар Рәсула еттијатлы тәрпәнмәји ташшырып, бу јолун һәтта јәј вахты горхула олдуғуну сөјләјирдиләр: «Илди гар јагыб, әләмиң тутуб. Сүрүшкәйләкчир... Орадакы дәрә, јарған, учурум... Валлаһ, бир гәрәфә бахандә кетмәјиң ағыр мәслаһәт дејил. Нә етмөк, ләзимдир».

— Баба, кәндә кимәс ағыр вәзијәтләдир. Ман буралә нечә раһәт отурум?

— Дүздүр, оғул, дүздү... Вичдән оландә дәјанмағ олмаз. Аллаһ көмәјин олсун. Бәдә үрәклә дунјанын о башына да кәдәрән! Вах, Шамилә да кәлдн. Сизә үгүр олсун...

Атылар кәндн гуртарачағындакы дәрә илә үзүјухары галкмарн башлајандә, күнөш чыхды. Шамилә:

— Әввәлдән ишнимиз кетгиди, — сөјләди нә бу дағлардакы сәркүзәшләрндән ағыздолдусу дәлындамә башлады.

Рәсул ояа нәзәкәт хәтринә гулаг асса да, көзү јухарыда, горхула јолдә иди, «Һәңиң баласына олурсә-олсун кәндә тез чатмағ ләзимдир» — дејә фикерләшарди. Чагыр итмишиди. Дәрәниң днби илә ахан чик чаялагла сүјүн шырылтасы ешидилер, арабир чох ири, гарыла дашлар көзә дөјирди. Бу чаялагын сол кәнары илә чыгыр узанырды... Ат-

лар һәлә ки, бу иттиғәттә әрәиләјир, оиларн дәшнрләрн гарын үзәриндә дәрн иләр бурахыр, бу иләр бәләчә чухурлар кими көрүндү. Шамилә габағда кедирди, бирдн сәһбатчы кәсиб, әрхәја иди.

— Ора бах, — дејә һәҗәчәндә гаршы дағын зирвәсини көстәрди, — көр нә гәдәр гар нар! Паһ атония. Биз бу дағын алтындан кетмәклик. Аллаһ еләмәмишкән, башымыза әсә, һеч нә, бағлы.

Рәсул да башыны галдырды бахды, иштымишә гар әли дивар кими дәјанмышды. О, гар тара һәңгидә чох өзүрмәли: буиндә фавакәт тәрәмин, ат, инак, чамыш, һәтта адәм әлмүшдү. Гарын толуб үчдүгү јердән чөныны ачыгәт гушлар гуштар биләр. Һәтта гар бәзән оилары белә алтына алыр. Буни дүшүнән Рәсулун бәдәниндән үштүмә кечди. Шамиләдән соршуду:

— Башга јол јохдур?
Шамилә бирдән-бирә чаваб вермәјиб јәи-јәрәсинә бахды, өзүңү чәсәрәтлн көстәрмөк мөгәсидәлә сәјмәазанә — «јохдур» — сөјләсә дә дәрәңдә сәсиндә горхдугу өз һәҗәчәл кеширдији дүјүлдүр. Јухары кетдикчә гар галынашар, атлар ағыр-ағыр, дәртияна-дәртияна чыхыр, бурдуларайдан буг галдырды. Јәһәр мәһти олдуғундан јолчулар беләни бир азма ашағәјә әјмишиләр. Гар тараыниң јахыллыгындан солә бурдулар јолун гаршысында дәјанан Шамилә Рәсула бахды. Фелдшер күрүңү әјиндә раһатләјиб гулагы папатына башына даһа бәрк сыхды, атыны ирәли вериб, габага дүшдү. Шамилә соршуду:

— Доктор... Бизим Аяна нечәдир? Јәһи о сағалачатмы?
— Үмид чохдур...

— Манчә онун бир дәрди вар, доктор. Әрә кетсә, һамсы дүзәләр. Һеч дәрд әј дәрди ки, евләмшидиләр... Бирдән-бирә әрсәз сағмағ чаваб, етирәсәлә гадын үчүн... о сөз, доктор... Чәтнидир... Мәһи јәтнн баша дүшүрсөн... Дүздүрмү?
Рәсул Шамилә чаваб вермәјиб, елә тәрә-тәрә бахды ки, о мәсәләни даһа ағартмады вә сүсдү.

Рәсулун аты дурду, башыны ојнадыб, габаг ајагларыны јухары галдырды вә керияэ дәртиянда. Фелдшер чинловлары мөһкәм тутду. Јухарыдан бир кома гар танышты илә дүз атын габағына дүшдү. Рәсул атын бәрк һүркдүјүнә әһәмийәт вермөк итәгәјиб, бу заман Шамиләни дөһшәтлн, түкүрпөдичи багыртасы ешидилди.

— Гар учур...

Рәсул әрхәја чеврилмәјә мачал татпамаш бөјүк гар комасы онун башында параланды, үст-башындан төкүлдү, ат јеһә һүркдү, амма бу дәрфә габага сачрады, акинчә гар топасы јерә дүшдү. Шамилә горхусундн ачыначәгыл бир көркөм алмыш, тоғалмыш кими бүзүшүш, јумага дөмүшдү. Фелдшер әрхәја чеврилб бахандә о зорла дикәлдн, үзүрәкн јазыг ифадәни төбәссүмлә әвәз етмөјә чалышды, амма бәчәра билмәди. Рәсул бәркдән:

— Горхма, — дејә чыгырды — кәл, һеч нә олмаз...

Шамилә бир көзү јухарыда, горха-горха бурадан кечиб азад нөфис алды, төминини итирмәјиб, сәжит вә мәғрур көрунн Рәсула тәәчүблә бахды. Рәсул һеч нә олмәјибмыш кими, јолуна дивар етди. Шамилә дә онун әрхәсийчә јолә дүшдү. Хәјли кетдиләр. Гар дивары гуртарилди бөјүк, дәрнн учурум ачылды вә бу учурумун үст һиссәси илә јол кетмәк ләзим иди. Бу јол — учурума доғру узаныб әјлмиш, бөјүк, јақты гајанын кәнарындан башланырды. Алт һиссәсиндәки бошлуг адамы ваһимә салырды. Атлар гајанын үстүнә галхандә јерин чох сүрүшкән олдуғу мәғлум олду: Јол буз бағламшыды. Бурадә дөмөк олар ки, гар јох иди вә күләк оилары соғуруб дәрәјә долдурмушдү. Рәсул атын бәрк сүрүшдүдүнү көрдү вә дәрһәл јерә дүшдү.

- Кәнд һардадыр?!
- Чагдан сиз тәрәфдә, дагың далинда...
- Чагда көрпү бармы?!
- Көрпү? Көрпү кими бир шеј вар...

— Јахшы, сән гајыт, Шамил. Әуәм келәрәм.

Наһа һеч нә демәдән Расул атын чыловуну чәкә-чәкә Мәләд учын гајанын үстү илә Јаваһ-Јаваһ аддымлады. Чомаг әлиндә иди, көзү әундә ашагыја гәдәр ләј дивар кими узанмыш јасты гаја ачылмышды ва бу гајанын гуртарачагы сапкн көј кими дәрин бир бошлуг иди. Бу бошлугун дөбәжәүмүрлү. О, инди Шамилә һагт тазандырмаг истајаран, доғрудан да бура чоғ торхулу, тәлдүкәли иди. Нечә олдуса, да ла чевриди. Шамил кетмәмшиди, дајаныб, горхә-горхә бахырды. Расул гајанын јарыдан чоғ һисәсини өтүб кенди. Бирдан башының фирданшыгыны дујуб, чәлд јерә чөкдү, көзүнү јумду. Баш фирланмасы Көчәб кеткндән сонра јолуна давам етди ва о бири баша чатды.

Гајадан ашагыја јол узанды. Расул Јаваһ-Јаваһ енкаја башлады. Ениш чоғ дик иди, дакин хошбахтликдән јер бузул дејилди. Расулун енкајы әнкал төрәтмирдн. Дизә кими галын гарын ичн илә јеридикчә узунбогаз чакмыләрини дәпери галырды. О, јарғанын үстүнә кәлиб чыкды, һансы тәрәфа—саға, јахдү сола кетмәк дазым иди, буну билмәтјиндән дајанды ва архаја бахды. Шамил кетмәмшиди, јухарыда иди, Расулун тәрәддүд кејирдијини көрүб эли илә сол тәрәфин көстәрди. Расул һәмшн истигәмәтлә јол алды. Јарғанын сол кәнарындан ашагыја енан јол елә дик иди ки, Расул дајана билмәди. Јумалаңды, чылов да әлиндән чыкды ва о, отуз метрдән чоғ олан бу јери сүр'әтлә сүрүшүб әзкил колуна гәдәр кәлиб чыкды. Колун чылтаг будагларындан јанышыб ајага галханда, гычыңи артылыгыны дујду, бармаглары да чылову барн дартдагы үчүн гыпгармызы гызармышды. Гәрнбә иди, онун дүшә билмәдији бу дикн, ат аста-аста енир, узун чылов гары чызыр, атын ләзик ајагларына долашырары. О, ајага галхыб, керија баханда Шамилн көрмәди. Башә дүшкәдији ачы бир кәдәр үрәјини титрәтди, атрафа бахды.

Ат јахынлашыб онун јанында дајанды. Расул буз кими сојуг, јани чылову атын ајагының алтындап чәкди ва јердән көтүрдү. Ашагыја енкаја башлады. Бу чөтнн иди, чүпки тез-тез ајагы чөкәк јерләрә дүшүрдү.

Бајат жаған гар кәсмишиди. Наһа сојуг олса да, хош тәсир бурахырды. Чаја јахынлашыб, елә бурадача бир көрпү көрдү.

(Ары вар)

ГӘРИБ

Точалар

БИРИНЧИ НӘМӘ

Гәрнбә мүдрнк олур точалар...

Биз чиваныг. Одлу көзләримизни парлаг ишыгында һәр чүр гараныгы әридә биләрик. Бизә елә көлнр ки, бахышмызын күчүнү бир јерә толдасар јерин мәһвәрини дә көрә биләрик. Һәр тәрәфә узанар јолларда аддымларымыз мөһкәм ва инамлыдыр. Елә ки, чөтинлијә дүндүк, бахышлары тораңлашан, көзләри јолун бу тәјынндан о тәјынн сечмәән точаларын јанына көлнр. Парлаг ва ишыгыл көзләримиз јумуб, точаларын зәифләмиш, ишартасы зорла сечилән көзләри илә узакларә бахырыг. Биз бу бахышла узат-узат јолларын әрнсини, доламышы, енишини, јоқушуну, гошушуғу мәнәли даһа ајдын сечнрик.

Гәрнбә мүдрнк олур точалар...

ИКИНЧИ НӘМӘ

Тамаһ каһ оғрун бахышларла, каһ да шнрин пычылталарла даима әбин сәсләјр. Бәзән биз бу сәсә инаныр, алданыр, сәадәтнн евиндн чыкыб хојанәтнн евинә јан алырыг. Неч ким ешитмәсин дејә, ајагларымызын учунда кеднрнк, һеч ким көрмәсинг дејә, дар, гараныг күчәләрлә кеднрнк. Астанаја чатанда дашлашымыш бир сифәт гаршымызы көстәр. Диксиннрнк. Бу кн, точаларын сифәтидир, төрәнмәз сал гаја кими гаршымызы кәсмишидир. Ахы, биз ајагларымызын учунда колмншндн — һә тез ешитди точалар?! Ахы, биз гараныг күчәләрлә колмншнднк — һә тез көрдү точалар?!

Тәрәддүд ичндә чырпынырыг... Точалар аловлу бахышларының нәјасы илә бејнимәзини думаныны говур, көзүмүзүн пәрдәсини галдырыр, гызышан үрәјимизә һөгнәг нуру долдурур...

Әмәдүмиздән пешман олуб керн гајдырыг. Бир аддым евдән көзләри ајат басмајан точаларын јанына көлнрнк. Сәһәр, ахшамкы точаларын сифәтннә бахмәг истајнрнк. Бачармырыг...

«Аварбајчнв»—7.